KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 8

OBSAH

HORECKÝ, J.: Jazyk v novinách 257
MISTRÍK, J.: Jazyk nie je len skloňovanie 261
CHLOUPEK, J.: Automatizácia a štýlová aktivizácia publicistického textu 265
MASÁR, I.: Termín a jeho neterminologické náprotivky v športovej publicistike . . . 268
DORULA, J.: Niekoľko poznámok k jazyku novín 272

Rozličnosti

Nie je koľaj ako koľaj alebo o slangu žilinských vysokoškolákov. J. Košecká . . 277

Správy a posudky

Konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie. M. Považaj 279
Seminár o metodike práce v regionálnom a národnostnom vysielaní Čs. rozhlasu v Bratislave F. Kočiš 282

Spytovali ste sa

Je u seba — nie je u seba? E. Rísová 284
Vysokozdvíhací, vysokozdvižný, alebo vysokozdvihový vozík? J. Jacko 285
Tam, kde by ťa nemalo byť. J. Ružička 285
O vzťahu priezviska k všeobecným pomenovaniam. E. Smiešková 286
Kabel — káblový, káblovod. K. Matějová 287
Uhoľný kameň? Š. Michalus 288

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 8

*Jazyk v novinách**

JÁN HORECKÝ

Pri hodnotení jazyka našej tlače na zjazde Slovenského zväzu novinárov sa ukázalo, že v novinách sa vcelku používajú správne vyjadrovacie prostriedky zodpovedajúce norme a kodifikácii súčasnej spisovnej slovenčiny a že tento stav je prirodzený, lebo masové komunikačné prosriedky sú vlastne povinné dodržiavať okrem iného aj jazykové normy. Z tohto hľadiska sú aj každodennou a celodennou školou pre všetkých používateľov spisovnej slovenčiny. Zároveň sa však zdôraznilo, že spisovnosť nemožno chápať ako suchopárnosť, šedivosť, štýlovú neutrálnosť a štylistickú nediferencovanosť, ktorá by mohla vyústiť až do klišéovitosti a používania prázdnych slov (Horecký 1982).

Aj pri posudzovaní jazykových prostriedkov v masových komunikačných prostriedkoch treba vychádzať z teoretickej požiadavky, že prenášanie každej, a teda aj masovej informácie znamená úsilie o to, aby sa u prijímateľa správy, oznámenia dosiahla zmena stavu v myslení, vo vedomostiach, v posudzovaní danej spoločenskej situácie. Ani jednému autorovi by nemalo byť ľahostajné, či jeho text v masových komunikačných prostriedkoch (bez ohľadu na druh týchto prostriedkov i bez ohľadu na použitý žánrový útvar) takúto zmenu skutočne spôsobuje

* Tento príspevok, ako aj nasledujúce príspevky J. Mistríka, J. Chloupka, I. Masára a J. Doruľu sú podstatnými časťami referátov, ktoré si autori pripravili na konferenciu o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie. Správu o konferencii uverejňujeme v tomto čísle na s. 279.

Redakcia

a či stupeň tejto zmeny dosahuje želateľnú mieru. Preto sa v novinovede na celom svete a v poslednom čase aj u nás venuje sústavná pozornosť obsahovej a textovej analýze (Horecký, 1974), ako aj výskumu zrozumiteľnosti a účinnosti. Sústavne sa tieto otázky skúmajú v Novinárskom študijnom ústave (Lišková, 1973, 1977 a, 1977 b, 1981).

Pri posudzovaní jazykovej podoby prenášanej informácie treba mať na mysli predovšetkým fakt, že masová informácia má tri základné zložky: faktovú, konceptuálnu a modálnu (Galperin, 1982). Prvou požiadavkou pri prenášaní faktovej informácie musí byť používanie správnych pomenovaní prenášaných faktov, teda takých, ktoré sú v zhode s platnou kodifikáciou. Na zmenu stavu v myslení prijímateľa však pôsobia nie iba suché fakty, ale predovšetkým celková koncepcia informácie, miera, v akej má pôsobiť na ideologický postoj prijímateľa. Koncepcia sa prejavuje predovšetkým v správnom postoji, ktorý musí vyplynúť aj zo spôsobu podania, ale aj v samom výbere a radení faktov, no najmä v celkovom zmýšľanom pôsobení. Preto sa hovorí, a to oprávnene, že konceptuálna informácia sa získava až po prijatí útvaru ako celku. Pravda, nemožno zabúdať, že celok je zložený z prvkov a že teda nemožno používať také prvky, také výrazy, ktoré by mohli pôsobiť proti celkovej koncepcii.

Dôležitú úlohu však má aj modálna informácia, tá zložka útvaru (príspevku, relácie), ktorá vyjadruje postoj autora k faktom. Tento postoj sa vyjadruje nie zdôrazňovaním autorovej osoby (ja hovorím, ja si myslím), ale používaním zreteľných a všeobecne známych hodnotiacich prostriedkov. Nie je však zreteľné to, keď sa autor usiluje akoby zastierať skutočný stav veci a s obľubou používa výrazy ako *možno iste zodpovedne hovoriť, to vari ešte oveľa viac ukazuje na stav.*

Pri teoretickom skúmaní textu v masových komunikačných prostriedkoch, ale rovnako aj pri jeho posudzovaní z hľadiska výberu jazykových prostriedkov, teda vlastne z hľadiska tvorby textu, tvorivej práce jeho autora, je užitočné skúmať štyri roviny textu: noematickú, strategickú, tematickú a výrazovú (Horecký, 1982). Na noematickej rovine sa skúma, ako daný text vyjadruje vzťah k objektívnej realite a k mysleniu, teda akú prenáša informáciu, aké fakty vyberá, ako ich radí a ako tento text pôsobí na zmenu stavu u prijímateľa. Na strategickej rovine sa skúma, aký komunikačný plán si zvolil autor príspevku, aký žánrový útvar pokladá za najprimeranejší na prenesenie zamýšľanej informácie. Netreba azda dokazovať, že tá istá informácia sa dá preniesť rozličnými žánrovými útvarmi nielen v závislosti od faktovej informácie, ale aj do druhu komunikačného prostriedku, aj od vytýčeného cieľa. Fakt, že istá BSP dosiahla rekord v ťažbe uhlia, možno spracovať ako krátku, jednovetovú správu, ale aj ako rozšírenú správu, ako riport i ako interview.

Aj od komunikačného plánu, aj od výberu žánrového útvaru závisí výber prostriedkov na tematickej rovine, totiž to, aká vetná perspektíva sa použila, či sa do centra záujmu postavil činiteľ deja alebo sa zdôraznil dosiahnutý stav, do akej miery sa autor rozhodol vyjadrovať svoje subjektívne postoje a pod.

Pri posudzovaní čisto jazykovej stránky textu však najväčší význam má výrazová rovina, na ktorej sa uskutočňuje výber konkrétnych jazykových prostriedkov. Znova treba pripomenúť samozrejmú požiadavku, že vybrané výrazové prostriedky majú zodpovedať norme spisovného jazyka. Ale aj pri rešpektovaní tejto požiadavky sa môže výber výrazových prostriedkov ukázať ako nevhodný. Nevhodnosť sa prejavuje napr. ako knižný charakter výrazu, keď napr. autor použije nadsadené spojenie na označenie celkom banálneho stavu (napr. *nespokojnosť so situáciou na fronte omietkárskych prác* namiesto *pri omietaní*), keď použije nadmerný počet obsahovo prázdnych slov (napr. *zaháňala svet do vari ešte oveľa väčších nebezpečných situácií* namiesto jednoduchého *do ešte nebezpečnejších situácií*). Neprimerane pôsobí hromadenie knižných slov a knižnej frazeológie, napr. *vypointoval svoj rozhovor až do bodky hodnej čierneho humoru* namiesto *rozhovor skončil až čiernym humorom*.

Požiadavku spisovnosti, dodržania spisovnej normy nemožno chápať tak, že by sa nemali používať živšie, hovorovejšie výrazy. Celkom dobre sa čítajú (a pôsobia) napr. také hovorové výrazy ako *baliť kufre, ťahať za kratší koniec, tento stav bol ako ušitý na bratislavské plávanie*. Pritom netreba túto hovorovosť osobitne vyznačovať tak, že sa hovorové slová uvádzajú v úvodzovkách. Ak je celý príspevok koncipovaný hovorovo, živo, nemá význam dávať do úvodzoviek také výrazy ako *prežiť „bez ujmy na zdraví" aj rok 2000, „naládovať" do „kanóna progresu"* a pod. Takýmto úvodzovkovaním sa totiž naznačuje, akoby spisovná forma nášho národného jazyka nebola dosť rozvinutá, akoby neznášala hovorovejšie výrazy.

Výberom nevhodných výrazových prostriedkov môže vzniknúť tzv. efekt sémantických nožníc (Dridze, 1981), možnosť, aby si adresát vysvetľoval prijatú informáciu v rozličných významoch, v krajnom prípade až ako nulovú informáciu. Tento efekt môže nastať predovšetkým vtedy, keď sa jazykové prostriedky autora nezhodujú s jazykovými prostriedkami adresáta, teda keď napr. autor používa neznáme vlastné mená, menej známe slová a výrazy, slová s odlišnou štylistickou hodnotou. Z toho vyplýva, že neznáme vlastné mená treba vysvetliť, menej známe slová treba zasadiť do takého kontextu, aby boli aspoň približne zrozumiteľné, používať cudzie slová len tam, kde sú bežné a potrebné (a to, prirodzene, v ich správnom význame, teda nie *razantný* namiesto *frapantný*, ako sa stalo v spojení *rozdiel medzi prvým a druhým*

silvestrovským programom bol razantný — namiesto *frapantný*). Inými slovami, treba dosiahnuť, aby sa publikovaný text čo najviac zhodoval s tzv. semiotickou pripravenosťou prijímateľa. Prirodzene, z povahy masových komunikačných prostriedkov, najmä však z povahy ich masového prijímateľa vyplýva, že nemožno vždy počítať s rovnakou semiotickou pripravenosťou u všetkých prijímateľov. Niektoré spravodajské texty musia byť v zhode so semiotickou pripravenosťou všetkých prijímateľov, niektoré odbornejšie texty, napr. recenzie umeleckých diel, rátajú s užším okruhom prijímateľov. Treba sa však usilovať, aby v dennej tlači nebol tento rozptyl príliš veľký, aby sa rátalo s akousi priemernou (priemernou nie v hodnotiacom zmysle) semiotickou pripravenosťou socialistického človeka našich čias.

Z načrtnutých vlastností textov v masových komunikačných prostriedkoch vyplývajú isté poznatky nielen pre hodnotenie jazyka týchto prostriedkov, ale aj isté požiadavky na pracovníkov týchto prostriedkov, na autorov a spracovateľov prenášaných informácií. Najmä od týchto pracovníkov treba žiadať, aby používali správne jazykové prostriedky, ale aby ich používali aj s nevyhnutnou teoretickou pripravenosťou, t. j. so znalosťou teoretických požiadaviek jazykovej kultúry i so znalosťou výsledkov doterajšieho aj budúceho výskumu masových komunikačných prostriedkov. Hlboká a dôverná znalosť spisovnej slovenčiny i celého národného jazyka je požiadavka, o ktorej by sa už ani nemalo hovoriť.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DRIDZE, T. M.: Jazyk i sociaľnaja psichologija. Moskva, Vyššaja škola 1980. 224 s.

GALPERIN, I. R.: Tekst kak objekt lingvističeskich issledovanij. Moskva, Nauka 1981. 139 s.

HORECKÝ, J.: Obsahová a textová analýza. Otázky žurnalistiky, *17*, 1974, č. 1, s. 27—33.

HORECKÝ, J.: Jazyk našej publicistiky. O slovenčine v prostriedkoch masovej informácie a propagandy. Novinář, *34*, 1982, č. 3, s. 14—15.

HORECKÝ, J.: Gramatická štruktúra neumeleckého textu. Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove (v tlači).

LIŠKOVÁ, Z.: Zrozumiteľnosť novinárskeho prejavu. Bratislava, Obzor 1973. 207 s. (Výskumná správa)

LIŠKOVÁ, Z.: Novinársky prejav z hľadiska sémantických ukazovateľov. Bratislava, Výskumný ústav kultúry a verejnej mienky 1977(a). 188 s. (Výskumná správa)

LIŠKOVÁ, Z.: Výrazové kategórie — signály účinnosti novinárskeho prejavu. Bratislava, Novinársky študijný ústav 1977(b). 87 s. (Výskumná správa)
LIŠKOVÁ, Z. — ZÁCHEJOVÁ, V. — KAČÁNIOVÁ, J.: Funkcia jazyka a obrazu ako činiteľ pri utváraní kultúrneho profilu socialistického človeka. I. Obsahové a sémantické hodnoty slovno-obrazovej informácie. Bratislava, Novinársky študijný ústav 1981. 291 s. + 56 tab. + bibliografia 6 s.

Jazyk nie je len skloňovanie

JOZEF MISTRÍK

Synekdocha, ktorú som uplatnil v titulku svojho príspevku, zďaleka nie je náhodná a tobôž nie je nejaká formálna ozdoba. Je to komprimovaná výpoveď, ktorou sa chce nepriamo charakterizovať problematika jazyka tlače, rozhlasu a televízie. Jazyk novinára je jediný jeho pracovný nástroj, no iba vtedy, ak sa chápe moderne — veľmi široko, a nie len v rámci školských gramatík alebo pravidiel pravopisu. Ale aj pre jazykovedca je jazyk iba vtedy pracovným cieľom, keď sa ponímа v širokých kontextoch a kontaktoch, a nie iba v rámci strohých lart-pourlartistických poučiek, ústiacich v čierno-biele áno — nie. Jazyk tam i tam je trocha viac a potom ešte trocha viac.

Všetci sociolingvisti a psycholingvisti sa zhodujú v tom, že štvorročné dieťa už dobre ovláda gramatiku svojho materinského jazyka. A zhodujú sa aj v tom, že aktívna slovná zásoba tohto štvorročného dieťaťa je 1000 slov, čo podľa overených a spoľahlivých štatistík stačí človeku na to, aby sa dosť dobre v príslušnom jazyku dohovoril. Je to slovná zásoba asi jednej celovečernej hry alebo jednej dvestostranovej úzko odbornej knihy. To pokiaľ ide o arzenál jazykových výrazových prostriedkov. A pokiaľ ide o štylistiku? Už priemerný maturant je schopný zostaviť a či napísať štylisticky súvislý a zrozumiteľný komunikát až v rozsahu dvoch-troch rukopisných strán, ak má tému a dostatok faktografických podkladov.

Opieram sa o uvedené premisy a rád by som bol, aby sme tu spoločne hľadali miesto, kde sa vlastne začína a v čom spočíva majstrovstvo novinára a kde sa začína veda lingvistu. Domnievam sa, že onen východiskový bod je pre nás všetkých spoločný a že stojí a mal by stáť oveľa ďalej, než sú základné školské gramatiky. Jazyk nie je len skloňovanie — redaktor, to nie je len korektor a jazykovedec, to nie je len učiteľ vybraných slov. Jedno i druhé je oveľa viac.

Jazyk a štýl hromadných oznamovacích prostriedkov je zložitý fenomén, ktorý má na jednej strane hranice pri hláskach a písmenách a na druhej strane až pri formáte papiera alebo pri kvalite antény. Ne-

patrí to všetko priamo do jazyka, ale jazyka sa hlboko dotýka; celé tc široké rozpätie lingvistických a paralingvistických javov jazykový tvar všestranne ovplyvňuje a aj formuje. Najpodstatnejším faktom je to, že jazyk, ktorým hovorí novinár s čitateľom, má prostredníka, a ten napriek tomu, že je verným prostredníkom, tvorí medzi emitentom a percipientom nekonečnú vzdialenosť a zároveň nepreniknuteľnú hrádzu. Spätná väzba, teda priama, simultánna spätná väzba medzi čitateľom a novinárom, medzi poslucháčom alebo divákom a redaktorom prakticky neexistuje. A to predpokladá u tvorcu publicistického prejavu silné asociačné schopnosti a silnú autosugesciu pri koncipovaní textu. Pretože vlastne chýba motivácia spätnou väzbou.

Jazyk hromadných oznamovacích prostriedkov je zložitý fenomén aj svojím synkretizmom; navonok sa javí síce ako homogénny, avšak jeho zložky sú v podstate sémantickými prvkami rôznorodého pôvodu a povahy. Tieto prvky od prípadu k prípadu potenciálne fluktuujú, sú vo vzájomnom vzťahu komplementárnom i suplementárnom: sémantická sila slova v tlači sa môže dopĺňať alebo nahrádzať jeho umiestnením v titulku, umiestnením na strane novín, v rozhlase postavením medzi pauzy, v televízii synchróniou s obrazom, uplatnením v sekvencii alebo inými súhrami tak, aby sa dosiahol požadovaný dojem. Jazyk v novinách sa nedá čítať izolovane, bez uvedomovania si typu písma alebo priestorových parametrov, jazyk v rozhlase sa nemôže čítať bez imanentnej jeho zvukovej zložky a jazyk v televízii mimo obrazu je strecha bez domu.

Jazyk hromadných oznamovacích prostriedkov existuje len v symbióze, nikde nie izolovane. Novinár sa teda nemôže uspokojiť tým, že noviny, rozhlas a televízia — tak postupne, ako vznikali a sa vyvíjali — prinášali a priniesli akoby do daru iba vyššie technické vymoženosti, ktoré sú samy osebe všemocné, a že ich prínos na skvalitnení prenášania informácií sa vyrieši aj bez pričinenia redaktora. Tu novinár nemôže kalkulovať zištne, lebo ľahko zneužije aj to, čo ponúka moderná technika. Aj najvynikajúcejší bicyklista si darmo sadne za volant moderného auta, ak mu chýbajú vedomosti a schopnosti vodiča. Jazyk novín je celkom odlišný od rozhlasového a ten zasa diametrálne odlišný od televízneho štýlu. Napríklad automaticky prenesené novinárske správy do rozhlasu alebo do televízie — a to platí o všetkých žánroch — asociujú petrolejové lampy na autocestrádach. Jazyk a štýl novín sa vyvíja a mení paralelne a súvisle s vývinom a zmenami techniky. A to, že existuje len v symbióze, si žiada isté špecifiká, kladie vysoké nároky na autora. Štylistika hromadných oznamovacích prostriedkov by nebola náročná, keby sa jazykový text vždy ten istý jednoducho mohol prenášať z jedného média do druhého bez zmeny. To pokiaľ ide o problémy novinára.

Lenže na druhej strane ani jazykovedec, perfektne ovládajúci spisovnú normu, nemôže sa tvrdošijne držať normatívnych príručiek a v dnešných hromadných oznamovacích prostriedkoch rozlišovať iba prejavy spisovné a nespisovné. Sú i také prostriedky, ktoré sú na hranici medzi spisovným a nespisovným, na prechode medzi internacionálnym a barbarským alebo medzi hovorovým a slangovým. Práve v rozhlase a v televízii sa môže vyjadriť celá stupnica cudzosti prvku, keď iba napríklad namiesto úvodzoviek je možnosť uplatniť celý rad paralingvistických prostriedkov, ktoré dajú tabuovanému alebo podozrivému, hraničnému slovu požadovanú štylistickú hodnotu. Slovo treba vidieť vždy v kontexte — nielen jazykovom, ale aj mimojazykovom. Majstrovstvo novinára i jazykovedca sa začína niekde veľmi ďaleko od toho miesta, ktoré sa v bežnej reči označuje ako jazyk. Náš jazyk má zložitejšiu sústavu, ako ju má ten školský.

Z mnohých konkrétnych problémov, ktoré sa pred nás stavajú, upozornil by som najmä na slovník a kompozíciu. Navonok sa zdá, akoby sa v dnešnej našej jazykovede preferovali otázky slovníka oproti gramatike, fonetike alebo ostatným jazykovým rovinám. Otázky slovníka sú skutočne na programe jazykovedcov najčastejšie, ale pritom relatívne vôbec nie sú preferované. Je to preto, lebo slovník sa v porovnaní s ostatnými rovinami vyvíja najprudšie: preberáme a požičiavame si cudzie slová, vznikajú nové slová aj z domácich zdrojov, mnohé menia sémantiku častým používaním, viaceré konvertujú z jednej slovnodruhovej triedy do inej, mnoho slov zastaráva, zaniká, a to všetko nevyhnutne priťahuje pozornosť jazykovedy a komplikuje prácu redaktorov rozhlasu a televízie, ktorí sú neraz postavení do situácie bleskove rozhodnúť o prevzatí nového slova a o jeho zaradení do kontextu. Jazykoveda je paralelne často stavaná do situácií predvídať osudy takýchto slov a začleňovať ich prognosticky do systému. V priebehu uplynulých pár rokov pribudli do slovenčiny celé stovky neologizmov — ročne je to priemerne okolo sto nových slov. Nové slová nie sú pre dorozumievanie bezvýznamné, lebo nimi sa obyčajne ekonomizuje text. Ide totiž spravidla o termíny, ktoré svojou podstatou idú proti opisnosti textu a proti nadbytočnej synonymii. Špecifickým a čoraz frekventovanejším lexikálnym prostriedkom v našej publicistike je číslo. Ono nielen presne pomenúva, ale aj ekonomizuje text. Falošným dojmom pôsobí jeho písomná podoba, ktorá na čítanie očami je krátka, ale na artikulačné čítanie i na vnímanie veľmi náročná. Stupeň a spôsob zaokrúhlenia — čo pokladáme za štylistický jav — určuje široký kontext. Štylistika čísel z hľadiska žurnalistiky systematicky ešte spracovaná nebola.

Niekoľko slov o kompozícii žurnalistických komunikátov. V odbornej literatúre sa vecná literatúra, teda aj publicistika označuje za nesuje-

tovú oproti sujetovej umeleckej literatúre. Keby sa táto téza prijala, potom by bezvýznamnou bola kompozícia v žurnalistike. Zatiaľ však vieme, že kónická kompozičná podoba správy je jej základnou žánrovou podmienkou alebo že jednoduchý priraďovací systém tematických celkov v dlhších žánroch sa pokladá za nevyhnutný so zreteľom na zrozumiteľnosť a dobrú čitateľnosť textu. Stupeň entropie nie je paralelný zložitosti sujetu a so sujetom nijako nesúvisí. Podčiarkujem, že sujetom je aj „primitívny" kompozičný systém, ak sa uplatňuje funkčne. Ba možno povedať, a práve preto to tu spomínam, že tlač, rozhlas a televízia kvôli tempu emisie i percepcie práve túto požiadavku „primitívnej" kompozičnej priamočiarosti kladú ako základnú — a to i v dlhších beletrizovaných textoch. Bez výnimky to platí pre všetky médiá. V harmonickom súlade s priamočiarou kompozíciou je aj požiadavka zrozumiteľnosti a informačnej nasýtenosti titulku. Titulok v tlači je dobrý len vtedy, keď je jednoznačný a obsažný.

Jednou z najzávažnejších požiadaviek, ktorú moderný človek kladie na jazyk tlače, rozhlasu a televízie, je požiadavka dobrej akceptability textu. Analogicky so zrýchľovaním životného tempa človeka a s prudkým pribúdaním informácií sa prirodzene musí zvyšovať aj tempo čítania. Adresát má právo na to, aby vyžadoval zrozumiteľný a jasný text, ktorý by nekládol vážnejšie prekážky pri vnímaní. Metodika rýchleho čítania stavia na téze, že tempo štylizácie textu je priamo úmerné tempu jeho percepcie a vice versa — ťažkopádne zoštylizované prejavy sa ťažko čítajú. Novinár musí využívať prediktabilitu súvisiacu s dobou, s tematikou, s rozhľadom percipienta a typom relácie. Musí odhadnúť intelektuálnu úroveň a mentálne vlastnosti čitateľa, musí odhadnúť jeho schopnosť komunikovať, aby v prejave nebol zbytočne zdĺhavý alebo nezrozumiteľne lakonický. Pregramatizovaný a kompozične zložitý text je antižurnalistický. Čím je v texte viacej gramatiky, tým pomalšie sa číta a ťažšie vníma. Platí to aj na oblasť slovnej zásoby — čím menší je index opakovania slova, tým je text náročnejší na percepciu. A organicky s tým súvisí aj téza, že čím je text v žurnalistike dlhší, tým menej je v ňom žurnalistického švihu. Od novinára treba žiadať, aby bol štedrý na fakty, údaje, tematiku, ale nie na slová. Štylistika žurnalistického textu — hoci je to paradoxné — je najbližšia štylistike básne, ktorá má málo slov, ale silných a účinných. Plantavé slová kazia každý text, ale básnický a žurnalistický priam zabíjajú.

Aj v mojom príspevku sú len signály, ktoré treba čítať na širokej textovej ploche. Lajtmotívom bola myšlienka, aby sme nestavali ťažké budovy so širokými múrmi a malými oknami, cez ktoré nevidieť život. Pokúsme sa spoločnými silami o hlboké rozbory stavebného materiálu. Odpútajme pritom trocha pozornosti od „samospasiteľného" betónu.

Nemožno však nakoniec vynechať závažnú poznámku: zatiaľ čo ešte

v nedávnej minulosti našu reč ovplyvňoval jazyk dobrých básnikov a spisovateľov, dnes túto funkciu suverénne prevzal jazyk tlače. Je to nielen preto, že noviny, rozhlas a televízia kvantitou svojich textov ďaleko presahujú romány, poviedky a básne, ale aj a najmä preto, že reč každodennej komunikačnej praxe je oveľa bližšie k reči novín. Tento fakt zvyšuje zodpovednosť pracovníka hromadných oznamovacích prostriedkov za úroveň jeho reči.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Automatizácia a štýlová aktivizácia publicistického textu

JAN CHLOUPEK

Najmarkantnejšou črtou publicistiky je jej periodickosť. Tá zákonite vedie k automatizácii publicistického textu. V odbornom, ale najmä v administratívnom štýle takisto dochádza k automatizácii, ale tá nie je tam nijako na prekážku. Lenže autor publicistického textu má čitateľa pre niečo získavať, sústavne ho má uvedomovať. Navyše úlohou publicistiky nie je jednotlivé správy iba prenášať; ak aj publicista nevytvára svoj text do posledného riadka, predsa ho do širšieho kontextu aspoň zasadzuje, stará sa o jeho želateľné vyznenie; publicistický autor vcelku zostáva slovesným tvorcom v redakčnom kolektíve jemu podobných tvorcov. Publicistická tvorba je z jazykovej stránky uvedomelá, či už sa publicista pridŕža automatizovaných modelov, či hľadá vyjadrenie štýlovo aktívne, nové, živé, neošúchané, pôsobivé. Čím je však publicistov tvorivý jazykový akt nápadnejší, tým ľahšie nájde napodobňovateľa, a to nielen medzi spolupracovníkmi v redakčných radách, ale čoskoro aj v širokej verejnosti, ktorá je pravidelným konzumentom publicistiky aj z jazykovej stránky. Sme teda svedkami ustavičného kolobehu jazykových prostriedkov nových, zastarávajúcich, ošúchaných, obnovených a tak stále dookola. Pritom každý čitateľ podľa svojich životných skúseností hodnotí (pravdaže, nie vedome) ten alebo onen publicistický prostriedok ináč: niekto tuší, iný vie, ako sa píše v novinách, ďalší čitateľ si to nikdy nevšimol. Preto aj názory na jazykovú úroveň publicistiky sú rôzne, rozličná je aj miera náročnosti na ňu, rôzna je sčítanosť čitateľov, rôzna je miera ctižiadosti redakčných kolektívov, mnoho je prežitkov týkajúcich sa vyjadrovacej praxe vo vedomí verejnosti a udržujúcich sa medzi publicistami. A predsa je napriek všetkému nepochybné, že nás publicistika informuje nielen z po-

litickej, lež aj z jazykovej stránky, pretože nemožno žiť medzi ľuďmi a zostať nedotknutý denným prívalom informácií, rozborov, výziev a pripomienok, ktorý je dôsledkom sústredeného pôsobenia masových komunikačných prostriedkov.

Základným prostriedkom štýlovej aktivizácie zostávajú v publicistike obrazné vyjadrenia. Cieľom ich použitia nie je estetické pôsobenie — to je skôr ich prídavná črta —, lež názorné dotvorenie predstavy, vyvolanie súhlasu, odporu alebo údivu a zaujatia zo strany čitateľa. Takže sa dočítame *o pestré paletě zboží, o bohaté paletě uplatněných názorů, o nepřeberné paletě Mistrova umění* (a nejde o maliara), *o paletě vyskytnuvších se problémů* alebo *o paletě mladých lásek.* Píše sa *o armádě nezaměstnaných,* koncom roka *o finiši ve výrobních závodech,* na jar *o finiši v hokejovém maratónu,* vymieňajú sa obrazné vyjadrenia medzi dorozumievacími oblasťami športu, vojenstva, výroby, politiky. Niekedy je možné vznik šíriaceho sa obrazného vyjadrenia priamo datovať *(nezastupitelná úloha učitele, počítají s čínskou kartou, mužstvo se trápilo* — všetky vznikli asi pred desiatimi rokmi, *vytvořit prostor pro* pred pätnástimi rokmi). V čase zápasu o triedny charakter republiky (medzi vojnami) bolo obrazné vyjadrovanie robotníckych novín veľmi intenzívne; obrazný spôsob argumentácie ako keby sa bol prenášal do novín priamo z táborov ľudu, kde sa istotne náležite uplatňoval v hovorenej reči *(Leninův sturm proti nebi).*

V päťdesiatych rokoch boli obrazné vyjadrenia v politickej publicistike také hojné, že priamo vytláčali racionálnu argumentáciu, takže mnohé pravdivé myšlienky zneli vo svojej všeobecnosti pri nadmernom rozvádzaní obrazov ako prázdne frázy. Naopak dnes sa obrazný ráz niektorých vyjadrení zotrel, porov. napr. v politike *plány salvadorské junty ztroskotaly,* alebo v športe *odešel po zásluze na lavici hanby.* Väčšina obrazných vyjadrení je tvorená na podklade ľudovej reči, ale z biblického a antického života zostalo iba niekoľko najznámejších, naopak častejšie sú reminiscencie na známe vyjadrenia z kultúrnej praxe *(sháněl si „místo nahoře")* a šíria sa metajazykové vyjadrenia *(individuální agitace — to nelze jen ve všech pádech skloňovat!).*

Publicisti vynikajú vynachádzavosťou, ako zaktivizovať akýkoľvek petrifikovaný prostriedok. Napr. z ľudových prísloví sa vyčleňujú ich časti a z oblasti vyššej signifikácie sa aplikujú — najmä pre potreby titulkov — na jednoduchú denotáciu. Napr. časť príslovia *Když ptáčka lapají...* poslúžila ako titulok reportáže o odchyte živých jarabíc. Iným pozoruhodným prostriedkom publicistiky sú jednoduché zhodné prívlastky, ktoré majú implicitne nahradiť analyticky podrobné nezhodné prívlastky, napr. mnohí športovci, nielen nositelia zlatých medailí, sú charakterizovaní prívlastkom *zlatý.* Ak čestne obstojíme na futbalových majstrovstvách sveta v Španielsku, budeme sa najmenej päť

rokov stretávať so *španělskými útočníky,* právdaže československého pôvodu ap., ako doteraz pamätáme na *chilského záložníka Masopusta* atď. *Chladná pozornosť* — to bol titulok správy o tom, že na MDŽ boli ženy obdarené chladným pokrmom, totiž zmrzlinou.

Zložitosť situácií politických a ekonomických, kultúrnych a športových, ktoré sú očividne záväzným jadrom publicistiky, a na druhej strane trvalá úloha formovať adresáta publicistického prejavu komplexne, t. j. rozumovo i citovo, vedie tvorcu publicistického prejavu k využitiu celého bohatstva národného jazyka, nielen onej neutrálnej vrstvy spisovného jazyka, hoci tá zostáva pre publicistiku dominantná. Výrazy a tvary štylisticky aktívne, „príznakové", spisovné i nespisovné v publicistickom texte vyčnievajú; ich použitie je dôsledkom metajazykového zamyslenia a hodnotenia tvorcu textu a jeho formulačný zámer sa zdôrazňuje aj formálnym vyznačením onoho „vyčnievania z textu" — úvodzovkami. Akýkoľvek prvok, slangový, citovo zafarbený, a naopak krajne odborný alebo knižný, ale aj ľudovo zemitý, môže byť do publicistického textu zapojený prostredníctvom úvodzoviek. A podobne aj kultúrna reminiscencia z minulosti aj nedávnej súčasnosti alebo reprodukované citáty z myšlienkovej pokladnice vekov alebo z odkazu klasikov marxizmu-leninizmu. Táto metajazyková funkcia úvodzoviek obracia pozornosť na použitý výraz alebo výrok. V hovorenej reči sú ich obdobou vsuvky ako *abych tak řekl, jak se někde říká, jak se obecně říká* a *jak pravil X. Y.* (napr. kritik). Do úvodzoviek sa potom dostane tak *kontajnerový terminál,* ako aj slangový brnenský výraz *borec* pre akéhokoľvek mladého muža, ako aj hodnotenie herečky *lidové prostoty* a napokon aj označenie *železná lady* pre pani Thatcherovú. Lenže ak obíde predseda s cieľom kontroly „svoj" okres, potom úvodzovky pri privlastňovacom zámene nie sú na mieste, lebo gramatické privlastňovanie nie je vzťah majiteľský, a preto sa publicista nemusí ospravedlňovať. V publicistickej praxi sa za úvodzovkami niekedy skrýva aj viac významov. Napr. v správe denníka Rovnost z r. 1928 sa uvádza: *Soudruh Pavel Tkačenko, nejschopnější rumunský revolucionář, byl přede dvěma lety „při pokusu o útěk" zastřelen.* Tu úvodzovky zrejme označujú tak citovanie podľa úradnej správy, ako aj — v dôsledku tohto citovania podľa triednej justície — pochybnosť, ba odstup od pravdivosti údaja.

V rozboroch publicistického štýlu uplatňujeme kritickosť, lebo jedine tak publicistom poradíme. Nepožadujme však štylisticky aktívne vyjadrovanie tam, kde ide o bežné záležitosti každodenného spravodajstva. Jazyková novosť by mala ísť ruka v ruke s objavnosťou tematickou. Spoločne s publicistami si však zodpovedne uvedomme, že publicistický štýl pôsobí dnes najintenzívnejšie zo všetkých funkčných štýlov na súčasný vývoj národných jazykov. Záleží teda predovšetkým

na tom, aby toto pôsobenie bolo napospol kladné. Priblížiť sa k tomuto cieľu, to by bol veľký praktický úspech tejto konferencie.

Filozofická fakulta UJEP
Grohova 2, Brno

/Z rukopisu autora preložil I. Masár./

Termín a jeho neterminologické náprotivky v športovej publicistike

IVAN MASÁR

Odborný termín ako prostriedok predovšetkým odborného štýlu má už svoje stále miesto aj v súčasnej publicistike. Vyplýva to z jej poslania informovať o všetkých oblastiach života spoločnosti a pozitívne na ne vplývať. Niektoré otázky súvisiace s termínom v publicistickom texte sú rozpracované vo viacerých článkoch a štúdiách (napr. Horecký, 1970, 1972; Masár, 1981 a), ktorých poslaním bolo poukázať na potenciálne ťažkosti s vnímaním publicistického textu presýteného odbornými (najmä úzko odbornými) termínmi a hľadať spôsoby, ako dosiahnuť uvoľnenie z terminologickej preťaženosti. Istá pozornosť sa už venovala aj termínu v športových novinových textoch (Masár, 1981 b; Mlacek, 1981).

Bez použitia odborných termínov sa nezaobíde ani športová publicistika. Veď ako by sa dalo referovať o športových udalostiach bez pomenovaní jednotlivých druhov športu, športového náradia, rozmanitých činností spojených s ktorýmkoľvek športom, s jeho organizáciou atď. Pravdaže, v používaní odborných športových termínov v publicistických textoch sú v porovnaní s používaním termínov z iných oblastí niektoré zreteľné rozdiely. Dané sú tým, že športový publicista ráta u čitateľov so znalosťou športovej terminológie, a preto význam použitých termínov zväčša neobjasňuje. Tak je to najmä pri základnej terminológii športov patriacich do tzv. olympijského programu, medzi nimi napr. pri terminológii futbalu, hokeja, basketbalu a ďalších populárnych športov. Športové termíny fungujú teda v športovej publicistike vcelku spoľahlivo aj bez vysvetľovania, ktoré sa v iných prípadoch predpokladá alebo vyžaduje v záujme účinného prenosu informácie. To má vplyv a dosah na výber a pritváranie neterminologických náprotivkov (pendantov) termínov. Publicistický športový text (myslí sa v prvom rade na komentáre, referáty a správy o športových podujatiach) zostavený iba s použitím odborných termínov by sa pociťoval ako šedivý a fádny. Nezodpovedal by v plnom rozsahu nárokom na

informáciu o oblasti, ktorá je nielen záujmovou oblasťou značného počtu čitateľov, ale aj zdrojom, z ktorého sa osobitným spôsobom napája ich citová sféra. Je totiž známe, že nielen športová udalosť sama, lež aj informácia o nej môže spôsobiť radosť, vzrušenie, sklamanie, rozladenie atď.

Predpokladaná znalosť aspoň základnej športovej terminológie u najširších čitateľských vrstiev priamo súvisí jednak s čítanosťou športovej publicistiky, jednak s pravidelnou alebo častou účasťou mnohých jej čitateľov na športových podujatiach. O tento predpoklad je opreté permanentné tvorenie neterminologických náprotivkov termínov. Športového novinára popri ambícii vyjadrovať sa sviežo a vynachádzavo stimulujú k nemu predovšetkým tie vlastnosti športu, ktorými šport vplýva na citovú sféru človeka.

Neterminologické náprotivky sú synonymnými prostriedkami oficiálnych športových termínov. Ich používanie je také nápadné a také časté, že sa oprávnene pokladajú za jednu z významných charakteristík novinových textov so športovou tematikou (porov. Masár, 1981 b, s. 78). Nejde totiž len o jednotliviny reprezentované frekventovanými prípadmi typu *hracia plocha* (oficiálny termín v terminológii futbalu — ďalej o. t.) — *ihrisko, trávnik, tráva, štadión; ihrisko* (o. t. v terminológii hokeja) — *ľad, štadión, hracia plocha; bránka* (o. t.) — *sieť, priestor medzi žrďami, svätyňa;* ani o takisto frekventované a známe pomenovania *ľavé/pravé krídlo* (o. t.) — *krídlo, krídelník, krídelný útočník, útočník,* lež o tendenciu zasahujúcu športovú novinovú lexiku totálne. Oprávnenosť takejto konštatácie dokladajú mnohé synonymné dvojice typu *netermín — športový termín* aj celé synonymné neterminologické zoskupenia stojace proti oficiálnemu športovému termínu. Z vecného okruhu „osoby zúčastňujúce sa v športovej hre priamo alebo nepriamo" ide o prípady *hráč* (o. t.) — *člen družstva, mužstva, kolektívu, športového kolektívu; rozhodca* (o. t.) — *muž v čiernom* (frekventovanejšia je tu plurálová forma *muži v čiernom*); *trenér* (o. t.) — *kormidelník, hlava mužstva.*

Vo vecnom okruhu „športovisko, jeho zariadenia a súčasti" možno sa stretnúť s prípadmi typu *kôš* (o. t.) — *deravý kôš; basketbalové/volejbalové ihrisko* (o. t.) — *palubovka* (keď ide o hranie v telocvični alebo v hale), *antuka* (pri hre vonku); *volejbalová sieť* (o. t.) — *vysoká sieť; tenisová sieť* (o. t.) — *nízka sieť; pokutová značka* (o. t.) — *značka pokutového kopu, biela značka, biely bod,* ba aj *biele vápno.* Vo vecnom okruhu „činnosti počas hry" vyskytujú sa prípady *dovolené/nedovolené vrážanie do brankára* (o. t.) — *dovolené/nedovolené atakovanie, strkanie, sácanie; úmyselná hra rukou* (o. t.) — *hranie rukou* (spravidla bez prívlastku *úmyselný* alebo *neúmyselný*), *ruka; fintovanie, predstieranie činnosti* (o. t.) — *klamanie, klamanie súpera;*

nariadiť pokutový kop (o. t.) — *odpískať, zapískať penaltu, jedenástku.*

Do vecného okruhu „výsledok športového podujatia a umiestnenie v športovej súťaži" patria prípady *nerozhodný výsledok* (o. t.) — *remíza, delba bodov; prvé miesto (miesta) v tabuľke* (o. t.) — *čelo tabuľky, čelo pelotónu; posledné miesto v tabuľke* (o. t.) — *chvost tabuľky, pelotónu, dno, priepasť.*

Bez zaraďovania do vecných okruhov spomenieme ešte prípady *žltá karta, červená karta* (o. t.) — *žltá, červená* (pri týchto termínoch hodno spomenúť, že okolo nich si športová publicistika vypracovala bohatý repertoár vyjadrení: *dať, ukázať žltú kartu, napomenúť žltou kartou, pohroziť žltou kartou, potrestať červenou kartou, vytiahnuť červenú kartu* a i.), ďalej prípady *postavenie mimo hry* (o. t.) — *ofsajd; streľba* (o. t.) — *zakončenie, koncovka* (napríklad vo vyjadreniach *dôrazné zakončenie, vychádzala mu koncovka, nepresná koncovka, slabá koncovka)* a dali by sa spomenúť aj ďalšie, keďže potvrdzujú opodstatnenosť konštatácie, že tvorenie neterminologických náprotivkov je v športovej publicistike neobyčajne živý a intenzívny proces zasahujúci všetky vecné okruhy spojené so športom.

Z jazykového hľadiska je na neterminologických náprotivkoch oficiálnych termínov pozoruhodné to, že v absolútnej väčšine nevznikli ani nevznikajú slovotvorným postupom, ako spravidla vznikajú oficiálne termíny. Nejde pri nich o tvorenie slov príponami, predponami, o súčasné tvorenie príponami a predponami (t. j. o tzv. prefixálno-sufixálne odvodzovanie), ani o tvorenie pomocou paradigmy alebo skladaním. Možno to povedať aj tak, že športová publicistika používa na tvorenie neterminologických náprotivkov športových termínov „neslovotvorné" postupy. Napríklad preberá slová z iných jazykov, ktoré majú v nich platnosť odborných termínov *(postavenie mimo hry — ofsajd)*, na základe nápadnej vlastnosti reálie pridáva k oficiálnym termínom vhodné prívlastky *(kôš — deravý kôš, sieť — vysoká, nízka sieť)*, pracuje s prenášaním významu *(tréner — kormidelník)*, pomenúva činiteľov hry nie podľa funkcie, lež podľa nápadných vonkajších znakov *(rozhodca — muž v čiernom)*, vypúšťa komunikačne nepodstatné časti termínu *(žltá karta — žltá, karta)*. Pomerne časté je použitie slova v tzv. okazionálnom význame, t. j. vo význame pridanom slovu s ohľadom na konkrétnu situáciu. Na tomto základe fungujú v skúmanom úseku novinovej publicistiky slová *antuka* vo význame „tenisové, volejbalové, basketbalové ihrisko s tvrdým povrchom na voľnom priestranstve", *palubovka* vo význame „volejbalové, basketbalové, hádzanárske ihrisko v hale alebo v telocvični" a mnohé ďalšie (porov. Masár, 1981, s. 73). Konštituujú sa na princípe synekdochy — ide teda o posun významu založený napr. na pomenovaní časti namiesto celku (antuka je tehlovočervený prášok na povrchu ihriska). Hojne

sa uplatňujú aj obrazné pomenovania *(posledné miesto v tabuľke — chvost, dno, priepasť)* a ďalšie postupy. Dôležité je, že takto vzniknuté výrazové prostriedky majú v porovnaní s neutrálnymi termínmi štylistický príznak (zvyčajne hovorovosti alebo expresívnosti) a že nestoja proti jazykovej kultúre textu.

Treba povedať, že všetko toto vplýva na postavenie a fungovanie termínu v skúmanom úseku novinovej publicistiky. Ak termín v iných jej úsekoch vystupuje nápadne, niekedy až manifestačne napr. tým, že ho treba vysvetliť, tu sa zväčša skrýva za svoje neterminologické náprotivky, za neterminologické synonymá. V tomto zmysle možno teda hovoriť o latentnej alebo sprostredkovanej prítomnosti športového termínu v publicistickom texte. V iných textoch vrátane niektorých publicistických textov by sa takýto stav právom kvalifikoval ako nedostatok. V skúmanom úseku možno hovoriť o prednosti. Vytváranie neterminologických náprotivkov často s rozmanitou štylistickou hodnotou, teda v podstate synonymia, uplatňuje sa v športových textoch jednak ako „holé pomenovanie alebo premenúvanie vecí a javov" (Mistrík, 1977, s. 145), jednak ako prostriedok priťahujúci pozornosť a záujem čitateľa, ako efektný aj efektívny prostriedok stimulujúci jeho emocionalitu. V tom sa športová publicistika stýka s umeleckým textom. Rozchádza sa s ním v tom, že neterminologické synonymá majú v nej značnú stabilitu.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: O terminológii v novinách. Kultúra slova, *4*, 1970, s. 321—324.
HORECKÝ, J.: Používanie terminológie v novinách. Otázky žurnalistiky, *15*, 1972, č. 4, s. 17—19.
KOLEKTÍV: Športové hry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 276 s. + 36 obr. príl.
MASÁR, I. (1981 a): Termín vnovinách. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 148—152.
MASÁR, I. (1981 b): Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 69—79.
MISTRÍK, J.: Kapitolky zo štylistiky. Bratislava, Obzor 1977. 248 s.
MLACEK, J.: Z terminologických a štylistických otázok športových textov. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 333—339.
Pravidlá futbalu. 2. dopl. vyd. Bratislava, Šport 1968. 175 s.

Niekoľko poznámok k jazyku novín

JÁN DORULA

Je známy dávno zistený a pozorovaný fakt, že v jazyku je ustavičný pohyb, vývin, ktorý (ako sa to najzreteľnejšie prejavuje vo vývine slovnej zásoby) odzrkadľuje svojím spôsobom vývin, pohyb v spoločnosti (hospodársky, spoločenský, ideový), ktorá príslušný jazyk používa. S rozvojom spoločnosti musí držať krok aj rozvoj jazyka, lebo len tak jazyk môže plniť všetky požiadavky, ktoré naň spoločnosť kladie. Čím rozvitejšia je spoločnosť, tým rozvitejší a diferencovanejší musí byť aj jej jazyk. Sú to požiadavky, ktoré má dnes spĺňať spisovný jazyk; ako celospoločenská podoba národného jazyka je aj predmetom osobitnej starostlivosti, kodifikuje sa v normatívnych príručkách a je potom aj základným meradlom pri kvalifikovaní iných útvarov národného jazyka, hoci aj sám spisovný jazyk je útvar najmä štylisticky bohato diferencovaný. Ako sa prostriedky takto bohato diferencovaného spisovného jazyka tvorivo a cieľuprimerane využívajú, to závisí od autora textu. Autorská osobnosť sa môže výrazne prejaviť nielen v obsahu, kde sa ukáže intelekt, rozhľadenosť a odborná príprava, ale aj v jazyku textu, kde sa ukáže jazyková pohotovosť založená na dobrej jazykovej príprave, kde sa ukáže, koľko úsilia autor vynaložil na prácu s jazykom. Bez adekvátneho jazykového vyjadrenia nemožno plne dosiahnuť cieľ prejavu, nemožno presvedčiť adresáta prejavu alebo priblížiť sa k nemu tak, ako by sme si to želali. Adekvátnosť jazykového vyjadrenia predpokladá kvalifikovanú jazykovú prípravu. Táto kvalifikovanosť umožňuje autorovi v mene dosiahnutia cieľa jazykového prejavu využiť niekedy aj nespisovné jazykové prostriedky, narábať aj so zastaranými výrazmi bez toho, aby pôsobili v texte rušivo. Naopak, všetky takéto prostriedky môžu vzbudzovať pozornosť čitateľa, priťahovať jeho záujem alebo aj zvedavosť, resp. angažovať ho tak, ako by sme ho angažovať chceli.

Napríklad slovo *počet* kedysi znamenalo aj „účet, vyúčtovanie". Ešte je známe zastarané spojenie *vydať počet z niečoho* „vyúčtovať, podať správu z hospodárenia, z činnosti, bilancovať". V texte *Hokej už dávno prestal byť sezónnym športom, a tak nečudo, že po tvrdej letnej príprave majú reprezentačné kolektívy vydať počet z toho, čo robili, už začiatkom septembra* (Večerník, 1979, č. 177, s. 8) spojenie *vydať počet* pôsobí osviežujúco, a to svojou nevšednosťou; nie je to celkom neutrálne jazykové vyjadrenie. Podobne je to napr. aj so slovom *poručenie* v takomto kontexte: *Ako na povel postáli i oni* [Vendel a Jožo] *a bez pohnutia čakali na ďalšie poručenia* (Jožo Géci, Smrť

bez výstrelu. Nedeľná Pravda, 1978, č. 41, s. 19), t. j. na ďalšie príkazy. Slovo *poručenie* vo význame „príkaz, nariadenie" sa už dnes pociťuje ako zastarané, okrajové. Ale z kontextu je aj v tomto význame zrozumiteľné, možno ho využiť v textoch s historickým nádychom. Aktualizovane sa dajú využiť aj výrazy patriace do staršej slovnej zásoby alebo súvisiace so starším spoločensko-historickým usporiadaním. Takým je napr. slovo *dráb* v takomto kontexte: *No ani teror, ani rafinované spôsoby mučenia uplatňované policajnými drábmi nedokázali zlomiť statočnú a odvážnu ženu* (J. Ďuriš, Do posledného dychu. K 35. výročiu smrti E. Katzovej. Pravda, 1979, č. 227 A*, s. 2). Tu sa policajnými drábmi nazývajú príslušníci fašistickej polície. Slovom *dráb* sa označoval vlastne tiež policajt svojich čias, bol to za feudalizmu ozbrojený platený príslušník dozorno-poriadkovej služby. Toto slovo nevymizlo ešte celkom z kolektívneho národného povedomia, prežíva ako spomienka na najčastejšie krutého a bezohľadného vykonávateľa rozkazov utláčateľskej panskej vrchnosti. V uvedenom spojení je preto slovo *dráb* synonymom surového mučiteľa a tak ho aj čitateľ rozumie. Niečo podobné môžeme pozorovať aj pri slove *vyznať, vyznávať,* ktoré v staršom období bolo aj právnym termínom a značilo „vypovedať ako svedok pri súdnom konaní", „priznávať sa k vine" (lat. *testis* al. *fatens fatetur* al. *fassus est — svedok* al. *fatens vyznáva).* Tak napr. v kontexte [E. B. Lukáč] *roku 1931 v ankete DAV-u o vzťahu k súčasnému režimu v Sovietskom zväze vyznáva: „Nemôžem zatajiť akýsi obdiv nad železnou impozantnosťou vôle, ktorou sa buduje nová zem. ..."* (D. Okáli, Za básnikom E. B. Lukáčom. Pravda, 1979, č. 221 A*) sloveso *vyznávať* už nemá ten starý právny význam „vypovedať", „priznávať sa k vine", ale čosi si z neho zachovalo. Vo význame „priznávať sa" tu nejde už o priznanie sa k vlastnej vine, ale je tu hlboká vnútorná zainteresovanosť na tom priznaní sa, silná dávka úprimnosti. Preto je v texte, kde sa má takáto citová zaangažovanosť vystihnúť, vhodnejšie sloveso *vyznať, vyznávať* ako *priznať sa, priznávať sa.* Príkladov by sme mohli uviesť veľa. Niekedy je vhodné na dokreslenie dobovej atmosféry zakomponovať do textu slovo, ktoré sa už dnes dostalo celkom na okraj slovnej zásoby, pamätajú sa naň prípadne ešte starí ľudia, ale celkove už nie je zrozumiteľné. Treba ho šikovne a čo najkratšie objasniť. Takým je napr. slovo *flagnárka* (z nem. *Pfragner, Fragner),* ktoré zo starších písomností poznáme vo význame „obchodníčka (predavačka) s drobným tovarom, bez pevného obchodného prístrešku (na trhu alebo inom verejnom mieste)". Nájdeme ho v novinovej reportáži v takomto texte: *— Päť rokov som mala, keď som sa naučila robiť čipky, — hovorí Mária Mistríková. — Nie zo zábavy, ale kvôli chlebu sme sa ich museli učiť robiť. (...) Do dediny chodili priekupníčky, hovorili sme im flagnárky, a za pár grošov od nás sku-*

povali čipky (V. Luptáková, Špania Dolina priťahuje. Nedeľná Pravda, 1979, č. 43, s. 15). Autorka reportáže tu vhodne ponechala slovo *flagnárka* i s jeho dostačujúcim objasnením v reči hovoriacej osoby. Text si zachováva nielen dokumentárnosť, ale aj farbitosť, kolorit a navyše prináša aj ďalšiu dodatočnú informáciu.

Avšak nie vždy a nie pri všetkých druhoch výrazových prostriedkov sú podobné postupy vhodné a možné. Ak istý jazykový prostriedok, napr. slovotvorný model alebo istý výraz či jeho význam v jazyku zanikol tak, že nezostali po ňom stopy ani v nárečiach, a často sa zachoval ako nemý svedok dávnych čias iba v bezkontextových zvyškoch v podobe osobných mien alebo toponymických a miestnych názvov (napr. *Španko, Španie lúky, Špania Dolina* — základom je tu staré slovenské slovo *špán* „župan, [urodzený] pán"), ťažko by sme ho vedeli aktualizovať a využiť v dnešnom texte tak ako spomínané prípady *(vydať počet, poručenie, dráb, vyznávať);* nemôžeme sa tu oprieť o kolektívne slovenské jazykové povedomie ako o svojho pomocníka a rezonátora, hoci toto povedomie je často prekvapujúco pamätlivé. Nemožno napríklad rátať s tým, že slovotvorný model s príponou *-čí,* ktorý zanikol v slovenčine okolo polovice 18. storočia *(krajčí, hájči, pivovarčí;* dnes už len v osobných menách) nájde živú rezonanciu (pozri DORULA, J.: Z histórie mien povolaní. Slovenská reč, *33,* 1968, 79—87). Prípona *-čí* by sa mohla dostať opäť do slovenčiny nie ako oživený starý jazykový prvok, ale iba ako celkom nové prevzatie. Uvedieme si podobný príklad iného druhu. V reportáži z ciest po Sibíri moskovský spravodajca bratislavskej Pravdy medziiným píše: *A predovšetkým treba vystavať železničnú trať cez neobývané kraje, cez blato a tundru* (Pravda, 12. apr. 1975, s. 6). V správe z iných novín zas čítame: *Zúrodňovanie novej poľnohospodárskej pôdy sa v Sovietskom zväze praktizuje tak, aby sa zachovala rovnováha prírody. Napríklad plochy b l a t i s t ý c h miest v Bielorusku a v Ruskej federácii sú vyhlásené za nedotknuteľné územie* (Večerník, 1977, č. 243, s. 2). Slovo *blato* je tu na mieste ruského slova *boloto* a odvodené prídavné meno *blatistý* na mieste ruského *bolotistyj.* Lenže ruské slovo *boloto* sa významovo nekryje so slovenským slovom *blato. Boloto, bolota* v ruštine znamená „močiar, močariská" a významu nášho slova *blato* („rozmočená zem, hlina al. prach" — pozri Slovník slovenského jazyka 1, 1959, s. 100) zodpovedá ruské slovo *griaz.* Je jasné, že v uvedených textoch z našich novín došlo na základe povrchného stotožnenia formálne veľmi podobných, ale významovo odlišných slov z príbuzných jazykov k nepresnej informácii, k nevhodnému posunutiu významu ruskej predlohy v slovenskom texte, a to bez ohľadu na to, že blato a močiar môžu nejako spolu aj súvisieť. „Ruský" význam slova *blato* v takomto kontexte ťažko už dnes nášmu čitateľovi môže priblížiť skutočnosť, že aj v slo-

venčine malo slovo *blato* kedysi význam „močiar, močaristé miesto", ako sa o tom možno presvedčiť v starších slovenských písomnostiach a ako to dochovali aj niektoré toponymické a miestne názvy *(Čierne blato, Blatá, Blatné)*. Pri slove *blato* sa v slovenčine ustálil jasne špecifikovaný význam, zatiaľ čo na starší význam, ktorý sa v ruštine udržal podnes, sa v slovenčine špecifikovalo iné slovo *(močiar* s ďalšími odvodeninami a menej frekventovanými synonymami). V ruštine išiel vývin tak, že na dnešný základný význam nášho slova *blato* sa tam špecifikovalo iné slovo — *griaz*. Aj pri ďalšom výraze, ktorý si tu chceme všimnúť, ide o vonkajšiu formálnu zhodu v dvoch príbuzných jazykoch (v slovenčine a ruštine), ale chýba tu tá historická vzájomnosť pri danom význame, akú sme videli pri slove *blato*. Ide o sloveso *osvojiť, osvojovať* či slovesné podstatné meno *osvojenie, osvojovanie)* v spojeniach ako *osvojiť/osvojovať nové územie, dosiaľ neobhospodarovanú pôdu, prírodné zdroje, kozmos*. V takýchto a podobných spojeniach pod vplyvom ruštiny preniká význam (významy) „zaľudňovať, prispôsobovať pre ľudský život; utvárať predpoklady, uspôsobovať, získavať na ďalšie hospodárske využitie, ekonomicky využiť". Napr.: [Besedy s odborníkmi] *pomáhajúcimi o s v o j o v a ť tento najsevernejší výbežok sovietskej krajiny* (Pravda, 1976, č. 257 A*, s. 6); *S menom, s osobnosťou L. I. Brežneva je bezprostredne spojené historicky významné osvojovanie a úspešné o s v o j e n i e severokazachstanských celín, všestranný rozvoj celinného poľnohospodárstva* (Pravda, 1976, č. 267 A*, s. 6); *Celú Bajkalsko-amurskú magistrálu stálo za to budovať už len preto, že umožní o s v o j i ť kamenouhoľný a železorudný pól našej zemegule* (Pravda, 1976, č. 297 A*, s. 6); *Zvýšiť stavy* [sobov] *o štvrtinu nepredpokladá ani zmeny v stáročiami overenej zootechnike, ani iné kumšty, len narušiť tradíciu vypásania. Hľadať, o s v o j o v a ť nové pastviská, ktoré sú vždy iné v jednotlivých ročných obdobiach* (Pravda, 1975, č. 299 A*, s. 6; tu by sa dalo použiť sloveso *získavať*).; *Cieľavedomé o s v o j o v a n i e kozmu* (Nedeľná Pravda, 1979, č. 34, s. 7; výskum kozmu). SSJ zaznamenáva sloveso *osvojiť* iba ako právny termín vo význame „adoptovať" a sloveso *osvojiť si (osvojovať si)* vo významoch „privlastniť si, prisvojiť si niečo" a „prijať za svoje, naučiť sa". Nemožno jednoznačne tvrdiť, že takéto rozšírenie významu slovenského slova, a to celkom mechanicky podľa ruskej predlohy, len na základe vonkajškovej formálnej zhody, prináša obohatenie našich vyjadrovacích možností. Možno o tom skôr pochybovať najmä preto, že môže takto vznikať nejednoznačnosť a tým aj nepresnosť vo vyjadrení, čo môže sťažovať správne pochopenie textu. Môže totiž nastať kolízia ustáleného významu „prisvojovať si niečo" a novo vnášaného významu „hospodársky využívať atď." (K podobnej situácii dochádza aj v češtine, ako sa o tom dozvedáme z príspevku A. Tejnora

v časopise Naše řeč, *64,* 1981, s. 267.) Ďalší vývin ukáže, či sa tento nový význam (resp. nové významy) pri slovese *osvojiť (osvojovať, osvojenie, osvojovanie)* ukáže natoľko potrebný a pre praktické dorozumievanie výhodný, že sa v slovenčine ďalej upevní, alebo či sa ako nepotrebný a v istých kontextoch prekážajúci presnému pochopeniu textu dostane celkom na okraj a neuplatní sa v našom jazyku, zostanúc iba časovo obmedzeným javom. Je isté, že všetky spomínané novo vnášané významy možno v slovenčine presne a jednoznačne vyjadrovať rozmanitým spôsobom. Niekedy sa v jednom zo spomínaných nových významov ruského slova *osvojiť/osvajivať* uplatňuje aj v slovenskom kontexte niektoré z jeho synoným, ako napr.: *Pri obrovských nákladoch na o v l á d n u t i e napríklad ropných polí v neobývanej západosibírskej oblasti liter 72-oktánového benzínu stojí 7 a 95-oktánového 10 kopejok, zatiaľ čo liter minerálky stojí 20 kopejok* (Pravda, 1977, č. 7 A*, s. 4). Aj tu ide o prepis ruského slova do slovenčiny, podobne ako napr. aj v takomto texte: *Sinegorie sa značne odlišuje od nových osád budovaných pri o b ž í v a n í severných oblastí a využívaní ich prírodných bohatstiev* (Pravda, 1978, č. 273 A*, s. 6). Tu ide o celkom mechanický bezmyšlienkovitý prepis ruského slova *obživať* do slovenčiny (z azbuky do latinky), bez ohľadu na to, že tomuto slovu nemožno v slovenskom texte pripísať ten význam, aký má v ruštine — „uspôsobovať na bývanie, na obývanie; dodávať charakter obývaného miesta"; v našom kontexte by sa jednoducho dalo povedať *pri zaľudňovaní severných oblastí.*

Dalo by sa uviesť veľa dokladov z našej tlače na to, že autori reportáží, správ a iných žánrov často nevenujú dostatočnú pozornosť jazykovej stránke svojich textov. Za mnohé iné ešte aspoň jeden takýto doklad: *Iba sústavným a trvalým pôsobením na vedomie, myslenie človeka možno dosahovať prehlbovanie jeho výchovy, pravdou reálneho socializmu učiť ho chápať a r o z o b e r a ť sa nie iba v javoch, ale v podstate vývojového procesu — so všetkými jeho kladmi i existujúcimi problémami i zložitosťou* (Pravda, 1979, č. 219 A*, úvodník). Ide tu o sloveso *rozoberať sa,* ktoré by podľa všetkého malo znamenať „vyznať sa, orientovať sa", teda to, čo jeho ruská podoba-predloha *razbiratsia.*

Ruština má značný vplyv na obohacovanie našej slovnej zásoby, z ruštiny sme prevzali mnoho slov, ktoré sú dnes internacionalizmami. Vplyvom ruštiny rozširujú alebo menia svoju významovú náplň niektoré slová známe aj doteraz v našom jazyku. Ide najmä o výrazy z politickej, filozofickej a ekonomickej lexiky. Prípady, ktoré sme spomínali, sú iného druhu, všímali sme si skôr to, ako autori novinových žánrov narábajú s jazykom, ako využívajú alebo aj zanedbávajú možnosti, ktoré im poskytuje jazyk pri tvorbe obsažných, zaujímavých i pútavých novinových textov. Na záver možno tu zopakovať slová

J. Kačalu, ktoré povedal nedávno redaktorke Večerníka a s ktorými nemožno nesúhlasiť: „Treba sa usilovať o plný rozvoj spisovného jazyka a využívanie jeho prostriedkov tak, aby sa odkrývali utajené zdroje slovenčiny, aby sa rozvíjala tvorivosť autorov publicistiky, aby tu nebolo napodobňovania cudzích vzorov, ale tvorivá práca vo vlastnej kuchyni. Aj v tejto oblasti rovnako ako vo všetkých ostatných platí, že slovenčina je taká, ako si ju vytvoria Slováci." (Večerník, 1982, č. 45, s. 7).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Nie je koľaj ako koľaj alebo o slangu žilinských vysokoškolákov

Čeština a slovenčina sú dva samostatné jazyky. Sú rovnocenné a spomedzi slovanských jazykov sú si najbližšie a najzrozumiteľnejšie. No aj napriek tomu majú odlišnú slovnú zásobu, odlišné slová, ktoré treba náležitým spôsobom v slovníkoch osvetliť a v jazykovej praxi rešpektovať. Medzi takéto slová patrí aj české slovo *kolej*, uvádzané v slovníkoch s indexom 2.

V súčasnej češtine sú dve homonymné slová — *kolej*[1], *kolej*[2]. Domáce slovo *kolej*[1] má podľa Slovníka spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Praha, Academia 1978, s. 770) v češtine dva významy: „1. stopa po kolech vozu, 2. dvojice kolejnic pro dopravu". V tomto druhom význame ide o termín označujúci časť konštrukcie železničného zvršku. Slovo *kolej*[1] sa v češtine používa aj v prenesenom význame vo frazeologických spojeniach podobne ako v slovenčine, napr. *vjet do starých, vyježděných kolejí, vybočit z kolejí, odsunout někoho, něco na vedlejší kolej* atď.

Prídavné meno k slovu *kolej*[1] má tvar *kolejový*, napr. *kolejová vozidla* (v slovenčine *koľajové vozidlá*).

Homonymný výraz *kolej*[2] má svoj pôvod v latinskom základe *collegium* „spoločenstvo, bratstvo, družstvo, zbor, cech". Stredoveká latinčina toto slovo používala aj na označenie univerzitnej budovy. Staré univerzity mávali pri sebe ešte jednu inštitúciu. Bol to osobitný dom, v ktorom bývali a stravovali sa profesori spolu so študentmi. Podľa vzoru kláštorného bývania založil v Paríži v roku 1257 Robert

de Sorbonne prvú inštitúciu tohto druhu. Karol IV. daroval univerzite v Prahe tiež viac domov na ten istý cieľ. Prvý význam českého slova *kolej*[2] podľa citovaného slovníka je teda „středověký univerzitní ústav, v kt. se bydlelo i přednášelo". Druhý význam tohto slova je „zařízení vysokých škol pro ubytování studentů" a tretí význam je „(v západ. zemích) školské (internátní) zařízení pro vyšší n. vysokoškolské vzdělání".

Prídavné meno k podstatnému menu *kolej*[2] má v češtine tvar *kolejní*, napr. *kolejní řád* (= internátny poriadok).

Slovenským ekvivalentom českého domáceho slova *kolej*[2] je slovo *koľaj* a takisto má dva významy: 1. stopa po kolese, napr. *vyhĺbená koľaj*, 2. pár koľajníc, napr. *železničná koľaj*. Prenesený význam slova *koľaj* sa používa napr. v tomto spojení: *odsunúť niečo na vedľajšiu (bočnú) koľaj*.

České slovo *kolej*[2] nemá v spisovnej slovenčine ekvivalent v lexikálnej jednotke *koľaj*, to značí, že v spisovnej slovenčine nejestvuje homonymum *koľaj*[2]. V slovenčine českému slovu *kolej*[2] zodpovedá ekvivalent *vysokoškolský internát*. Kým v slovenčine prevzaté slovo *internát* označuje domov mládeže vo všeobecnosti, teda budovu na spoločné ubytovanie chovancov, učňov, stredoškolákov i vysokoškolákov, české slovo *kolej*[2] označuje výlučne vysokoškolský internát.

Na vysokých školách s celoštátnou pôsobnosťou, ktoré sú umiestnené na Slovensku, sa slovo *(vysokoškolská) kolej* stalo známe preto, že na týchto školách študujú aj českí vysokoškoláci. Takou školou je napr. aj Vysoká škola dopravy a spojov v Žiline. Študentský domov (internát), v ktorom vysokoškoláci bývajú, českí študenti označujú po svojom — *kolej*. Táto okolnosť spôsobila dosť ojedinelú jazykovú situáciu medzi vysokoškolákmi. Viacerí slovenskí vysokoškoláci sa tomuto českému úzu prispôsobili dosť svojrázne: české slovo *kolej* (vo význame „vysokoškolský internát") adaptovali na *koľaj*.

Tento postup slovenských vysokoškolákov má aj svoje pokračovanie, a to v tom, že český slangový výraz *kolejka* vo význame „kolejní legitimace" (v slovenčine *internátny preukaz)* si slovenskí vysokoškoláci adaptovali na *koľajka*. Táto jazyková situácia je zaujímavá tým, že slovenskí vysokoškoláci v Žiline ako budúci pracovníci v doprave slovo *koľaj* (a napokon i slovo *koľajka)* dôverne poznajú ako odborný dopravný termín i ako výraz z bežnej slovnej zásoby.

Zaujímavé sú aj postoje slovenských vysokoškolákov k upozorneniam týkajúcim sa používania adaptovaných slov *koľaj* a *koľajka*. Napríklad slovenskí prvoročiaci po prvých dňoch spoločného pobytu s českými kolegami si českú vetu *Bydlím na koleji* upravujú na *Bývam na koľaji*. Po upozornení prestanú hovoriť *Bývam na koľaji* a v tejto súvislosti namiesto slova *koľaj* začnú používať (aspoň v styku s úradnými oso-

bami) slovo *internát* (v ich slangu aj *interák, inťák* oproti bežnejšiemu slangovému výrazu *intrák*). Nechcú sa však dať presvedčiť o tom, aby namiesto slangového výrazu *koľajka*, ktorý používajú aj starší študenti a slovenský personál v študentských domovoch, si zvolili iný výraz. Vyzerá to tak, akoby títo študenti doteraz nikdy neboli počuli slangový výraz *legitka*, ktorý je ináč najmä medzi študentmi dosť rozšírený.

Jozefa Košecká

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie

V dňoch 8. a 9. apríla 1982 sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach uskutočnila vedecko-praktická konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie, ktorej organizátormi boli Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov. Na konferencii sa zišlo takmer 70 jazykovedcov zo Slovenska i z Čiech a Moravy a zástupcov prostriedkov masovej informácie a propagandy /PMIP/, pričom s pripravenými referátmi a príspevkami vystúpilo 40 účastníkov. Rokovanie konferencie otvoril a účastníkov privítal predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti prof. J. Mistrík. Tematika rokovania sa rozdelila na tri okruhy, v prvom sa venovala pozornosť všeobecným otázkam výrazových prostriedkov PMIP, v druhom špecifickým výrazovým prostriedkom tlače a v treťom špecifickým výrazovým prostriedkom rozhlasu a televízie. V Kultúre slova sme uverejnili alebo uverejníme viaceré referáty, ktoré odzneli na konferencii (pozri príspevok J. Kačalu *Kultúra jazyka v hromadných oznamovacích prostriedkoch* v predchádzajúcom čísle Kultúry slova, príspevky J. Horeckého *Jazyk v novinách*, J. Mistríka *Jazyk nie je len skloňovanie*, J. Chloupka *Automatizácia a štýlová aktivizácia publicistického textu*, I. Masára *Termín a jeho neterminologické náprotivky v športovej publicistike*, J. Doruľu *Niekoľko poznámok k jazyku novín* v tomto čísle a príspevky Á. Kráľa *Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii a jazyková kultúra*, J. Sabola *Hovorené slovo v rozhlasovom vysielaní*, Z. Palkovej *Rozhlasový text a percepcia*, G. Horáka *Nadpisy úvodníkov Pravdy*, S. Ondrejkoviča *Novinári o jazyku* a M. Nábělkovej *O jazyku a štýle detských časopisov* v nasledujúcom čísle). V tejto informácii o priebehu rokovania sa preto zameriame na tie referáty, s ktorými sa čitatelia nemôžu oboznámiť v našom časopise v plnom znení.

Zástupca ÚV Slovenského zväzu novinárov doc. M. Marko vo svojom príhovore pripomenul, že jazyku a jazykovej kultúre v PMIP sa venovala pozornosť aj na nedávnom zjazde Slovenského zväzu novinárov, kde sa konštatovalo, že náročnosť na kultúru reči nie je vždy primeraná vplyvu týchto prostriedkov na kultúru vyjadrovania auditória a na dosah PMIP. Kriticky sa dotkol nedostatočného využívania výsledkov jazykovedného výskumu zo

strany publicistov, ale aj roztrieštenosti informácií o tomto výskume a absencie kodifikačných príručiek zachytávajúcich súčasný stav v jazyku a zdôraznil potrebu interdisciplinárneho výskumu v oblasti fungovania jazyka v spoločnosti. Poukázal aj na terminologickú neujasnenosť a nejednotnosť v používaní základného termínu, ktorým sa súhrnne pomenúva tlač, rozhlas a televízia *(prostriedky masovej informácie a propagandy, masovokomunikačné prostriedky, prostriedky masovej komunikácie, hromadné oznamovacie prostriedky* atď.).

V. Budovičová (FF UK v Prahe) sa vo svojom referáte *Jazyková kultúra v podmienkach dvojjazyčnej komunikácie v hromadných oznamovacích prostriedkoch* venovala problémom, ktoré vznikajú zo špecifickej jazykovej situácie v ČSSR, teda z faktu, že sú tu dva rovnoprávne jazyky, ktoré sa využívajú aj v nadnárodnej sfére, t. j. pri vzájomnej komunikácii príslušníkov týchto dvoch národov. Upozornila, že dvojjazykovosť, ktorá sa pestuje vlastne od útleho detstva, sa ako objektívna skutočnosť všeobecne prijíma aj v PMIP a že jazykové dorozumenie je nevyhnutným predpokladom vzájomného porozumenia. Dotkla sa aj programovej integrácie v oblasti odbornej terminológie, využívania kontaktových synoným pri tvorbe celoštátnych programov v Prahe a vzniku kontaktových neologizmov.

P. Baláž (FF UK v Bratislave) hovoril o špecifikách rozhlasovej a televíznej reči.

J. Oravec (PdF Nitra) sa zameral na univerbizáciu a multiverbizáciu a na využívanie univerbizovaných a multiverbizovaných prostriedkov v PMIP. Všeobecné zistenia doložil konkrétnymi príkladmi z denníka Pravda a konštatoval, že tieto prostriedky sa používajú primerane a štylisticky vhodne. L. Dvonč (JÚĽŠ SAV) sa zaoberal problémami pravopisu a výslovnosti cudzích mien v masovej komunikácii, M. Majtán (JÚĽŠ SAV) štandardizovaním slovenských geografických názvov a záväznosťou používania štandardizovaných názvov v PMIP a J. Jacko (PdF UPJŠ v Prešove) rešpektovaním platnej kodifikácie v PMIP.

B. Droppa (FF UK v Bratislave) hovoril o posune odborných obsahov do žurnalistiky, pričom upozornil, že sa tu prekračuje tradičný rámec popularizácie a že podľa publika (neorientovaného, čiastočne orientovaného a dobre orientovaného) treba voliť aj rozličné formy. Publicista musí so zreteľom na adresáta adaptovať predlohy, prehlbovať formatívnosť, zužovať a zjednodušovať odborné východisko, prípadne zámerne podporovať redundanciu (nadbytočnosť). J. Findra (PdF Banská Bystrica) podal jazykovoštylistickú charakteristiku reportáží (východiskovým materiálom mu boli reportáže uverejnené v banskobystrickom Smere), pričom ich rozčlenil na dokumentárno-faktografické a zobrazujúco-esejistické. J. Glovňa (PdF Nitra) vo svojom materiálovom príspevku hovoril o tvorení obrazných titulkov v dennej tlači. M. Pisárčiková (JÚĽŠ SAV) upozornila na miesto knižných prvkov v publicistike ako protipólu hovorovej lexiky a na ich funkciu ako štýlotvorného činiteľa. Knižné slová sa vyskytujú prevažne v písaných prejavoch a využívajú sa na vyjadrenie slohovej nadnesenosti, slávnostnosti až patetickosti. Na funkciu a miesto slangu a na problémy okolo jeho využívania v PMIP poukázal M. Markovič (Čs. rozhlas Bratislava). Rétorizmami v tlači a ich funkciou sa zaoberala D. Augustinská (FF UK v Bratislave).

Viacerí referenti sa zamerali na syntaktické javy v tlači. E. Bajzíková (FF UK v Bratislave) hovorila o výstavbe textu z hľadiska nadväznosti a ukázala, ako sa v úvodníkoch a komentároch využívajú koordinatívne syntaktické prostriedky. M. Patáková (PdF v Trnave) sústredila pozornosť na frekvenciu a funkciu parentézy a jej opodstatnenosť v novinárskych žánroch a G. Mošková (FF UPJŠ v Prešove) na syntaktickú kondenzáciu jazyka tlače (využívanie polopredikatívnych konštrukcií).

Žánrovými prostriedkami žurnalistiky sa zaoberal Š. Veľas (FF UK v Bratislave) a upozornil na to, ako na ne vplýva meniaca sa spoločenská situácia. Z. Lišková (Novinársky študijný ústav) informovala o výsledkoch výskumu zameraného na zrozumiteľnosť a výrazovú silu novinárskeho prejavu.

Špeciálne zameranie mal príspevok V. Ruska (Čs. rozhlas Bratislava) *Stereofónia v rozhlase*. Prejavy rozhlasových moderátorov kriticky zhodnotil a požiadavky na dobrého moderátora formuloval L. Rybár (PdF v Trnave), na problémy okolo jazykovo-štýlovej výstavby nepripravených a polopripravených textov v rozhlase a televízii, ktoré sa zväčša realizujú vo forme dialógu, poukázala A. Macurová (FF UK v Prahe). Jazyk rozhlasových hier pre deti a mládež podľa jednotlivých vekových kategórií charakterizovala E. Rísová (JÚĽŠ SAV).

Redundantnosťou v televíznom prejave a vzťahom párovej dvojice *obraz — reč* sa zaoberala M. Fazekašová (FF UK v Bratislave), pričom konštatovala, že televízny prejav si istú redundantnosť vyžaduje. O jazyku spravodajských relácií v televízii hovoril M. Považaj (JÚĽŠ SAV) a na najznámejšie jazykové a štýlové nedostatky rozhlasovej a televíznej publicistiky upozornil E. Dvořák (FF UK v Prahe). Problémy okolo dabingu bližšie osvetlili S. Kodájová a V. Kolesár (Čs. televízia v Bratislave).

Po krátkej diskusii o niektorých nastolených problémoch nasledovalo záverečné slovo, ktoré predniesol J. Mistrík. Zhodnotil výsledky rokovania konferencie a konštatoval, že práca jazykovedcov pri kultivovaní jazyka v tlači, rozhlase a televízii je vysostne politická a aktuálna činnosť a že s pomocou jazykovedcov sa pri tomto kultivovaní ráta. Poukázal na to, že v období vedecko-technického rozvoja a budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti je jazyk jednou z domén, ktorá reguluje tempo života, a pripomenul potrebu ešte serióznejšieho prístupu k analýze jazyka a k práci na skvalitňovaní dorozumievacích prostriedkov.

Rokovanie konferencie dokázalo, aká široká je problematika jazyka a štýlu prostriedkov masovej informácie a propagandy, čomu všetkému budú musieť jazykovedci vo svojom výskume, ale aj publicisti pri tvorbe svojich prejavov venovať pozornosť. Je škoda, že pre krátkosť času nezostalo viacej priestoru na diskusiu, lebo mnohé nastolené problémy si ju naozaj vyžadovali. Na záver J. Mistrík v mene organizátorov vyslovil presvedčenie, že táto vedecko-praktická konferencia o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie nie je posledná (ďalšiu konferenciu však bude potrebné tematicky koncipovať užšie), a prisľúbil, že materiály z jej rokovania vyjdú v osobitnom zborníku.

Matej Považaj

Seminár o metodike práce v regionálnom a národnostnom vysielaní Čs. rozhlasu v Bratislave

Vedenie regionálneho a národnostného vysielania Čs. rozhlasu v Bratislave usporiadalo v dňoch 16.—17. apríla 1982 v horskej chate Poľana pri Detve seminár o aktuálnych otázkach metodiky práce redaktora a o organizátorskej funkcii rozhlasu v podmienkach regionálneho a národnostného vysielania. Na seminári sa zúčastnili pracovníci regionálneho a národnostného vysielania z Bratislavy, Banskej Bystrice, Košíc a Prešova. Hlavným programom seminára boli dve prednášky, a to prednáška I. Kapca, vedúceho spravodajskej a publicistickej redakcie krajského štúdia v Banskej Bystrici, na tému *Organizátorská funkcia rozhlasu v podmienkach regionálneho a národnostného vysielania* a prednáška Š. Horského, odborného redaktora Metodicko-výskumného kabinetu Čs. rozhlasu v Bratislave, na tému *Aktuálne otázky metodiky práce redaktora rozhlasu.* Súčasťou seminára bolo aj komplexné jazykové hodnotenie šiestich relácií regionálneho vysielania. Na toto hodnotenie bol prizvaný jazykovedec (autor tejto správy), ktorého úlohou bolo zhodnotiť jazykovú a interpretačnú stránku týchto relácií. Seminár viedol dr. J. Farkaš, šéfredaktor regionálneho a národnostného vysielania Čs. rozhlasu v Bratislave.

Je naozaj chvályhodné, ale aj logické, že do komplexného hodnotenia rozhlasových relácií sa zahŕňa aj posúdenie jazyka relácií. Vedenie Čs. rozhlasu jazykovú stránku vysielania nezanedbáva a pozýva na jej hodnotenie jazykovedcov, a to aj napriek tomu, že mienka o práci jazykovedcov v jazykovej kultúre a o ich vzťahu k používateľom spisovného jazyka je dosť protirečivá a nie vždy kladná. Preto v úvode k celkovému hodnoteniu vybratých relácií bolo treba povedať jasné a zreteľné slovo o tom, že jazykovedci majú za úlohu aktívne pôsobiť na používateľov pri dodržiavaní jazykovej normy a kodifikácie v celom rozsahu používania spisovného jazyka a starať sa aj o usmerňovanie jazykovej výchovy a nemožno ich preto pokladať iba za neľútostných kritikov jazykového úzu, ktorí „naháňajú" ľudí za každú jazykovú chybu. Skutočnosť je iná. Jazykovedci chcú usmerňovať jazykový úzus, ale pritom chcú ostať predovšetkým vedcami, ktorým je prvoradý základný výskum. Pri poradcovskej činnosti si naplno uvedomujú, že jazyk ako komunikatívny útvar nie je raz navždy daný a nemenný, naopak — že je to spoločenský jav s vnútornou dynamikou najmä v slovnej zásobe, ale aj v iných rovinách, čo sa prejavuje najmä v štylistickom využívaní jazykových prostriedkov.

Pri uvažovaní o spôsoboch usmerňovania jazykovej kultúry a jazykovej politiky v našej spoločnosti treba mať na zreteli ďalšiu závažnú okolnosť, že do riadiacej sféry sa v nebývalom počte dostali odborníci s ekonomickým alebo technickým vzdelaním, ktorým chýba vysokoškolská filologická príprava. V ich funkciách im však prichodí koncipovať dôležité písomné i hovorené texty (správy, referáty, nariadenia, dokumenty verejného charakteru a pod.). Na túto situáciu musia jazykovedci správne a primerane reagovať a jazykovú politiku, ako aj jazykovú výchovu orientovať tak, aby pozitívne ovplyvňovala praktické jazykové vedomie aj ľudí so zodpovednou

funkciou v riadiacej zložke. Na druhej strane však aj odborníci z tejto sféry sú povinní oboznamovať sa so základmi jazykovej kultúry a súčasným stavom v norme spisovného jazyka. V najvyššej miere to platí najmä o pracovníkoch rozhlasu.

Druhá časť prednášky týkajúcej sa jazykového hodnotenia relácií bola venovaná poznámkam k tej časti prednášky I. Kapca, v ktorej hovoril o kompozičnej stránke rozhlasových žánrov a o ich jazykovej realizácii. Ukázalo sa totiž, že autor v prednáške pomerne úzko vymedzil kompetenciu jazyka v týchto útvaroch. Dôležitosť prikladal iba výslovnostnej realizácií rozhlasového jazykového prejavu a uviedol iba niekoľko konštatovaní o potrebe spisovnej výslovnosti. Aj tu by sa preto žiadal komplexnejší pohľad na jazyk rozhlasovej relácie v tom zmysle, že treba prizerať aj na spisovnosť slovnej zásoby a na gramatickú stránku jazyka (na morfológiu a syntax), na intonačné zákonitosti slova, vety a súvetných celkov a na primeranú štylistickú diferenciáciu jazykových prostriedkov.

V tretej časti tejto prednášky bola reč o konkrétnych jazykových nedostatkoch v tých reláciách, ktoré boli na programe hodnotenia (J. Jarkovský, *Živočíšna výroba v JRD Radvaň;* F. Csóka, *Využívanie termálnej vody;* T. Lattová, *Ako sa stať záhradkárom;* J. Burjanir, *Juhocelpap Štúrovo;* M. Riečan, *Komentár, poznámka, montáž* z cyklu *Ani hektár nevyužitý;* M. Bartisek, *Perspektívy nás všetkých).* Kritické poznámky sa týkali najmä nedostatkov v slovnej zásobe, v realizácii spodobovania hlások v prúde reči, nevyslovovania mäkkého ľ a poukázalo sa aj na používanie niektorých nesprávnych tvarov slov. Osobitne sa analyzoval názov cyklu relácií *Ani hektár nevyužitý.* Tento názov je zo syntaktickej stránky (vzhľadom na to, čo sa chcelo týmto názvom vyjadriť) utvorený nesprávne, chýba v ňom explicitné vyjadrenie záporovej zložky *(nie, nesmie byť, nesmie ostať),* bez ktorého má názov práve opačný význam. Správne znenie názvu je takéto: *Ani hektár nie (nesmie byť, nesmie ostať) nevyužitý.* Správny by bol aj takýto názov: *Každý hektár využitý (Využiť každý hektár).* Prítomní rozhlasoví pracovníci boli dosť prekvapení, keď sa analýzou zistilo, že názov cyklu relácií s celoštátnym dosahom je vlastne jazykovo nesprávny práve z hľadiska toho, čo sa z vecnej stránky týmito reláciami sledovalo a sleduje — aby sa v našej republike využil každý hektár pôdy.

V závere prednášky sa konštatovalo, že celkovú úroveň posudzovaných relácií regionálneho a národnostného vysielania Čs. rozhlasu možno označiť za veľmi dobrú. Vedenie vysielania, ako aj jednotliví redaktori triezvo zvažujú možnosti zlepšovania relácií aj z jazykovej stránky. Redaktori o svojich jazykových možnostiach, ako aj o istých nedostatkoch najmä z výslovnostnej stránky vedia a v tomto smere chcú svoje jazykové prejavy zlepšovať, zdokonaľovať. Týka sa to najmä mladších redaktorov. Je tu potrebný stály kontakt s jazykovednou literatúrou, s jazykovedcami a potom vedomie, že jazyk je dynamický jav, ktorý je vo svojom systéme síce stabilný, ale jazykový úzus ho primerane dynamizuje tak, aby pružne reagoval na komunikatívne potreby celej spoločnosti.

Seminár i zo stránky jazykového hodnotenia relácií možno pokladať za prínos, a to z viacerých hľadísk: 1. poukázalo sa na klady a zápory jazykovej

stránky relácií, najmä ich zvukovej realizácie, 2. ujasnili sa všeobecné kritériá hodnotenia jazyka rozhlasových relácií, 3. vysvetlili sa ciele práce jazykovedcov v oblasti základného výskumu, ako aj v oblasti jazykovej kultúry.

František Kočiš

SPYTOVALI STE SA

Je u seba — nie je u seba? — Súdružka Z. H. z Bratislavy nás upozornila, že v rozhlase aj v televízii často počúva na otázku *Kde je X. Y?* odpoveď *Je u seba*, resp. *Nie je useba.* Prosí nás o vysvetlenie, či je takáto odpoveď na mieste.

Spojenia *je u seba, nie je u seba*, ale aj *bol som u seba, budem u seba* a pod. sa v hovorenej reči používajú dosť často. V písaných prejavoch sme sa s nimi zatiaľ nestretli, ani v kartotéke JÚĽŠ SAV nie sú na ne doklady. Začali sa používať pravdepodobne vplyvom analógie s predložkovými výrazmi *je u mňa, je u teba, je u neho, je u nej, je u nás, je u vás, je u nich*, prípadne v zápore — *nie je u mňa, nie je u teba* atď.

Spojeniami *u mňa, u teba, u neho* a pod. sa označuje prostredie týkajúce sa osoby, ktorej pomenovanie je nahradené osobným zámenom. Osobné zámeno sa, pravda, v takýchto prípadoch môže použiť iba vtedy, keď je z kontextu zrejmé, o koho ide, čiže keď sa v predchádzajúcich vetách daná osoba pomenúva priamo, napr.: *Chorá matka ležala v izbe. Deti sa u nej zišli naposledy.* Hojné používanie osobných zámen je príznačné pre hovorenú reč, lebo tu sa predpokladá, že osoby, ktoré navzájom komunikujú, vedia, o koho alebo o čo ide. Popri osobných zámenách sa v reči často používa aj zvratné zámeno *seba/sa*, napr.: *daj na seba pozor, zamysli sa nad sebou, nech sa starajú o seba* a pod. Toto zámeno nemá vzťah k jednotlivým osobám, ale vzťahuje sa na všetky tri osoby vo všetkých troch rodoch a v obidvoch číslach. Pri skloňovaní nemá nominatív, len genitív — *seba*, datív — *sebe*, akuzatív — *seba*, lokál — *o sebe*, inštrumentál — *so sebou*. Vo vetnej výpovedi vyjadruje vzťah k osobe alebo k veci, ktorá je vo vete podmetom. Aj zvratné zámená zastávajú miesto priamych pomenovaní len tam, kde nemôže vzniknúť nejasnosť či nedorozumenie. Zvratné zámeno *seba* je aj súčasťou niekoľkých ustálených frazeologizmov, napr. *byť pri sebe* znamená toľko ako „byť tučný", keď sa niekto preberá z bezvedomia, hovorí sa, že *prichádza k sebe.*

V spojeniach *X. Y. je u seba/nie je u seba* zvratné zámeno *seba* nahrádza vlastne príslovkové určenie miesta, ktoré možno vyrozumieť z celkového kontextu rozhovoru. Napr. pracovník chce rozprávať s riaditeľom. Ide za sekretárkou spýtať sa, kedy ho môže navštíviť. Sekretárka mu odpovie: *„Môžete ísť hneď, je u seba"*. To znamená, že riaditeľ je vo svojej kancelárii. Pre zaujímavosť uvádzame, že vyjadrenie *je u seba* sa používa aj vo francúzštine *(il est chez soi)*.

Spojenia *byť u seba, nebyť u seba* majú hovorový ráz. Označuje sa nimi prostredie, miesto týkajúce sa osoby, o ktorej je reč. Vznikli možno z úsilia po stručnom vyjadrovaní, možno z túžby po ozvláštnení výrazových prostried-

kov alebo aj ako istý prejav familiárnosti. Možno ich používať v kruhu priateľov alebo spolupracovníkov, nepatria však do štylisticky neutrálnych jazykových prejavov.

Eva Rísová

Vysokozdvíhací, vysokozdvižný, alebo vysokozdvihový vozík? — V ostatnom čase sme v dennej tlači zaznamenali trojakú podobu prídavného mena spájajúceho sa so slovom *vozík*, a to: *vysokozdvíhací, vysokozdvižný* a *vysokozdvihový*, napr.: *...výrobok chrudimskej Transporty — vysokozdvíhací vozík s bočným nakladaním* (Pravda, 16. 10. 1981, s. 1) — *...opravára vysokozdvižných vozíkov, vodičov vysokozdvižných vozíkov* (Pravda, 10. 11. 1981, s. 4) — *...vysokozdvižný naftový vozík* (Nedeľná Pravda, 20. 11. 1981, s. 22). — *...opravára vysokozdvihových vozíkov, vodičov vysokozdvihových vozíkov* (Práca, 19. 11. 1981, s. 7). Vynára sa tu otázka, ktoré z uvedených prídavných mien je najvhodnejšie v spojení so slovom *vozík*.

Prídavné mená *zdvíhací, zdvižný* a *zdvihový* sú vzťahové prídavné mená. Prídavné meno *zdvíhací* je utvorené od slovesa *zdvíhať* príponou *-ací: zdvíhať — zdvih-ací*. Prídavné mená *zdvižný* a *zdvihový* sú utvorené od podstatného mena *zdvih* príponou *-ný* (pred ktorou nastáva striedanie spoluhlások *h/ž — zdvih*. Podľa SSJ má prídavné meno *zdvíhací* význam „slúžiaci, určený na

Slovník slovenského jazyka V (1965, s. 588) registruje všetky tri prídavné mená ako samostatné heslá, pri hesle *zdvihový* je odkaz na podstatné meno *zdvih*. Podľa SSJ má prídavné meno *zdvíhací* význam „slúžiaci, určený na zdvíhanie: *z. automat, z-ia záklopka*". Prídavné meno *zdvižný* má dva významy: 1. ktorým sa niečo dvíha, slúžiaci na dvíhanie: *z-á sila, z-á tyč, kladka, z-é lano; z-á veža Pätorackej šachty;* 2. ktorý sa pohybuje zdvihom: *z-ý ventil, z. most*. Pri hesle *zdvih* je aj prídavné meno *zdvihový*, doložené technickými termínmi *z-á platňa, z. pomer, objem*.

Na pomenovanie vozíka, ktorý slúži na dvíhanie, odporúčame používať prídavné meno *zdvíhací (vysokozdvíhací vozík)*. Prídavným menom *zdvíhací*, ktoré je utvorené od slovesa zdvíhať príponou *-ací*, sa najpresnejšie vyjadruje, že vec (predmet), ku ktorej názvu sa prídavné meno *zdvíhací* pripája, skutočne vykonáva pomenovanú činnosť (porovnaj prídavné mená *obrábací, sejací* [*stroj*], *hnací* [*motor*], *stíhacie* [*lietadlo*] a pod.). J. Horecký v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1971, s. 181) uvádza na zložené prídavné mená s príponou *-ací* aj príklady *nízkozdvíhací, vysokozdvíhací (vozík)*. Pravda, nemožno úplne odmietať ani podobu *vysokozdvižný vozík*, kedže nie je chybne utvorená a uvádza sa aj v Slovníku železničnej prepravnej prevádzky. I. Technológia od A. Petrovského (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969), ale aj v iných lexikografických príručkách.

Jozef Jacko

Tam, kde by ťa nemalo byť. — Na zmysel uvedenej vety sa spytujú členovia istého ochotníckeho divadelného krúžku. Našli ju v hre J. G. Tajovského *Ženský zákon* (2. výstup III. dejstva). Navrhujú, aby sa veta dajako upravila. Dá sa to urobiť?

Najprv si treba uvedomiť, že Tajovského hra *Ženský zákon* je veselohra z dedinského prostredia (uverejnená tlačou r. 1922). Vystupujú v nej ľudové postavy. Aj citovaná veta patrí Zuze Javorovej, jednoduchej dedinskej žene vdove, ktorá má dievku Aničku súcu na vydaj. Matka karhá dcéru, že vyšíva, a nepradie. A na Aničkinu obranu: *Veď už nemám, mama, len toto. Potom sa už budem usilovať,* odvrkne Zuzka takto: *Ty sa i vieš! Šikovná — tam, kde by ťa nemalo ani byť ...* Je to teda naozaj živý dialóg, a sú v ňom jazykové prvky, ktoré dnes už nemožno hodnotiť ako spisovné. Ba niektoré nie sú ani všeobecne zrozumiteľné.

Veta *Kde by ťa nemalo ani byť* je záporná. Kladná podoba znie takto: *Kde ty by si mala byť.* Tá je celkom jednoznačná. Dnes by sme však v spisovnom texte spontánne použili zápornú vetu: *Kde (ty) by si (ani) nemala byť.* To znamená, že aj v zápornej vete by sme použili vetnú konštrukciu s podmetom v prvom páde *(ty),* a nie v druhom páde *(teba).* Dnes totiž tzv. záporový genetív používame v menšom rozsahu než kedysi, resp. v súčasnej spisovnej reči je tzv. záporového genetívu menej než v ľudovej reči.

Napokon treba konštatovať, že sa diela našich klasikov realistov často upravujú, ak ide o čitateľské vydania. Pre potreby divadelných krúžkov amatérskych, mládežníckych a pod. možno upraviť ťažšie miesta tak, aby boli celkom zrozumiteľné. Veď ide vždy o myšlienku, a nie o formu. Pravda, vo vedeckom vydaní sa nepripúšťajú nijaké zásahy takéhoto druhu. Možno ich vysvetliť v komentári, a to aj s poukazom na bežné vyjadrenie príslušného obsahu v súčasnej spisovnej slovenčine. Zhruba tak sa postupovalo aj pri úprave III. zväzku Diela Jozefa Gregora-Tajovského (Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1954), v ktorom je na strane 7—68 aj hra *Ženský zákon.*

Jozef Ružička

O vzťahu priezviska k všeobecným pomenovaniam. — R. K. z Novej Bane má výhrady proti používaniu slov *kuvik, kuvikať* v ich prenesenom význame, lebo to podľa jeho názoru znevažuje priezvisko *Kuvik.* Zdá sa mu, že sa najmä sloveso *kuvikať* v poslednom čase veľmi rozšírilo v tlači, rozhlase a v televízii. V používaní slov *kuvik, kuvikať* vidí odraz tmárstva a povier, a také čosi by sa v modernom jazyku nemalo vyskytovať. Žiada nás verejne zaujať stanovisko k tomuto problému.

Priezvisko má svoju osobnú, spoločenskú a jazykovú stránku. Človek ho dostáva pri narodení a odovzdáva ďalším pokoleniam. Je známe, že mnohé priezviská sú svojou podobou totožné s názvami najrozličnejších vecí, javov, činnosti, vlastností, zvierat atď. a môžu vyvolávať aj neželateľné asociácie. Stáva sa, že sa také nápadné, príznakové priezvisko prekrúca, zosmiešňuje. V školských rokoch napokon vari každý mal alebo sám iným dával prezývku. Zlomyseľné, znevažujúce poznámky o priezvisku zo strany dospelých sú prejavom netaktnosti a nízkej spoločenskej úrovne posmešníkov. Ale ľudia sa zvyčajne zmieria s nápadnou podobou svojho mena, zvyknú si naň a nevnímajú ho ako príznakové. Preto je aj zmena takého priezviska z vôle jeho nositeľa pomerne zriedkavá.

Slová so zhoršujúcim významom, ktoré sa stali priezviskami, treba z ja-

zykovej stránky chápať ako fakt ustálený dlhým vývinom jazyka, aj keď sa v týchto významoch uchovávajú prekonané predsudky, povery, výsmech a pod. (napr. *cigániť*, *bujačiť*, nadávky *somár*, *Kubo*, *Kača*, *hlúpy Jano*, *sedliak* a pod.). Tak aj slovo *kuvik* je v prenesenom význame symbolom niečoho, čo pesimisticky veští nešťastie, zánik, smrť podľa poverovej predstavy, že pri dome, v ktorom niekto zomieral, sa zjavil kuvik alebo bolo počuť hlas kuvika. Podľa toho aj sloveso *kuvikať* značí v prenesenom význame „veštiť (slovami, rečou) niečo zlé, neúspech, nešťastie, zánik". Nie je to tak iba v slovenčine. Napr. v češtine sa slová *sýček*, *sýčkovat* používajú v tom istom význame ako v slovenčine slová *kuvik*, *kuvikať*. Aj v nemčine je slovo *Kauz* čiže *kuvik* symbolom zlej predzvesti. Prenesený význam mnohých slov — medzi nimi aj slov *kuvik*, *kuvikať* — je v slovenčine dávno ustálený aj dávno používaný; dosviedča to množstvo príkladov z literatúry. Treba to rešpektovať ako jazykový fakt a nemožno to nijakým želaním, nariadením ani ohľadmi meniť. Modernizácia jazyka rozhodne nespočíva v umelom zásahu do ustálenosti významu slov. Je zbytočné zaťažovať sa (ale i trápiť sa) spájaním nápadného priezviska s významom slova, z ktorého vzniklo, lebo nemá nič spoločné s hodnotou jeho nositeľa.

Elena Smiešková

Kábel — káblový, káblovod. — A. K. z Bratislavy nám napísal: „Pracujem v závode vyrábajúcom káble. Napíšte mi, prosím, ktorý z tvarov *kábla/kábela*, *káblový/kábelový*, *káblovod/kábelovod* vyhovuje z hľadiska jazykovej správnosti".

Pri ohýbaní (skloňovaní) podstatného mena *kábel* nastáva alternácia. Alternácia (striedanie hlások) znamená nahradenie jednej hlásky (fonémy) v koreni alebo kmeni inou hláskou, spojením hlások alebo tzv. fonematickou nulou (vypadnutím hlásky). Toto nahradenie sa deje v súvislosti s nasledujúcou príponou (odvodzovacou, kmeňotvornou, menej často ohýbacou) a je pre daný tvar záväzné alebo najzvyčajnejšie. Alternácie rozlišujeme podľa toho, či sa striedajú spoluhlásky (konsonantické alternácie), napr. *deň/denný*, *zajac/zajačik*, *vnuk/vnúča*, alebo samohlásky (vokalické alternácie) napr. *vietor/vetra*, *dážď/dažďa*, *vlások/vláska*, *mravec/mravca*.

Pri ohýbaní podstatného mena *kábel* ide o striedanie podoby kmeňa s vkladnou samohláskou *(kábel)* v nom. sg. a podoby kmeňa bez vkladnej samohlásky *(kábla, káble, káblom)* v ostatných pádoch. Tento typ alternácie (vokál/fonematická nula) je najčastejší pri ohýbaní substantíva, menej častý pri ohýbaní adjektíva alebo slovesa. Napr. *deň/dňa*, *ocot/octu*, *kotol/kotla*, *vlások/vláska*.

Východiskom na utvorenie prídavného mena od podstatného mena *kábel* je odvodzovací základ bez vkladnej samohlásky *(kábl-a)*, teda *kábel/káblový*, podobne ako v prípadoch *ocot/octový*, *kotol/kotlový*, *stupeň/stupňový*, *koniec/koncový*.

Odvodzovací základ bez vkladnej samohlásky je východiskom aj na utvorenie zloženého podstatného mena *káblovod*, podobne ako *vietor/vetrovod*.

Treba teda používať podoby bez vkladnej hlásky *-e-* pri ohýbaní *(kábel—kábla, káblom)* vo všetkých pádoch okrem nom. sg., pri odvodzovaní podoby *káblový* a *káblovod*.

Katarína Matějová

Uhoľný kameň? — Náš čitateľ I. M. nám napísal, že v istých novinách čítal takýto nadpis: *Uhoľný kameň spolupráce*. Položil si pritom otázku, čo to ten *uhoľný kameň* môže byť a ako môže súvisieť so spoluprácou.

Hneď na začiatku našej odpovede treba povedať, že *uhoľný kameň* nemá naozaj nič spoločné so spoluprácou, že tu ide vlastne o vecnú chybu. V uvedenom nadpise nie je spojenie *uhoľný kameň* na mieste, namiesto neho sa malo upotrebiť spojenie *uholný kameň*. Prečo?

Prídavné meno *uhoľný* alebo jeho slovotvorný variant *uhľový* je utvorené od podstatného mena *uhlie*, prípadne od podstatného mena *uhoľ* (= nedokonale spálená látka, obyčajne drevo). Vyskytuje sa napr. v spojeniach: *uhoľné bane, uhoľný revír, uhoľné sklady, uhoľný prach, uhoľný kombajn;* v prenesenom použití je známe napríklad spojenie *uhľová/uhoľná farba* (= čierna).

Prídavné meno *uhlový* alebo jeho slovotvorný variant *uholný* je utvorené od podstatného mena *uhol*. Slovo *uhol* má niekoľko významov: 1. časť roviny ohraničená dvoma styčnými priamkami alebo plochami: *pravý, tupý, ostrý uhol* a pod.; 2. priestor miestnosti alebo iného priestranstva ohraničený dvoma zbiehajúcimi sa stenami, múrmi, kút, roh: *uhol izby, uhol námestia;* 3. nárožie, roh: *uhol domu*. Odvodené prídavné meno *uhlový* sa vyskytuje napríklad v spojeniach *uhlový rez, uhlové miery, uhlová rýchlosť*. Prídavné meno *uhlový* — súvisiace s 3. významom podstatného mena *uhol* — sa vyskytuje dnes iba v spojení *uholný kameň*. V minulosti to bol kameň, ktorý sa vkladal do rohu domu na spevnenie celej stavby. Dnes sa spojenie *uholný kameň* používa vlastne už len v prenesenom význame s odtienkom knižnosti, napríklad vo vete *Toto dielo je uholným kameňom našej literatúry*, čo značí, že dané dielo je základným dielom našej literatúry. Alebo vo vete *Uholným kameňom našej politiky je nerozborné priateľstvo so Sovietskym zväzom*, čo značí, že toto priateľstvo je základom našej politiky. Pôvodný význam uvedeného spojenia sa z jazykovej praxe vytratil.

Z povedaného teda vyplýva, že prídavné mená *uhľový/uhoľný* a *uhlový/uholný* sú odvodené od rozličných podstatných mien. Ich vzájomné zamieňanie pokladáme za chybu. Spojenie, ktoré sme uviedli na začiatku, bude správne znieť: *Uholný kameň spolupráce.*

Štefan Michalus

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 2. čísle na s. 52 opravili text prvej vety posledného odseku takto: Termín *frazeologické spojenie* nemožno voľne nahrádzať ani podobným názvom *frazeologizované spojenie*. Okrem toho v 5. čísle na s. 141 v 12 riadku zvrchu má byť *digramov*, nie *diagramov* a na s. 145 v 15 riadku zospodu má byť *digramu*, nie *diagramu*.

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *16*, 1982, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v auguste 1982.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA